

Andrej Pančur

Razvoj judovskega prebivalstva Slovenije do druge svetovne vojne

Evropski Judje so bili do 19. stoletja manjšina, ki se je glede vere, jezika, gospodarskega udejstvovanja in nenazadnje načina življenja povsem razlikovala od večinskega prebivalstva. Toda pod vplivom razsvetljenstva in liberalizma so evropski Judje postopoma dobili enake pravice kot ostali državljani. Z doseženo emancipacijo judovskega prebivalstva je tako nastopil proces vključevanja Judov v porajajočo se moderno družbo. Vedno večji del judovskega prebivalstva je bil pri tem tako zelo uspešen, da je v marsikaterem pogledu utiral pot razvoja večinskega prebivalstva. Tako je npr. s svojo uspešno vključitvijo v moderno meščansko družbo najavljaval trend vedno večje mobilnosti, urbanizacije in demografske modernizacije.

Emancipacija judovskega prebivalstva je ključna za razumevanje njihove poselitve na slovenskem ozemlju. Na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem so Judje sicer živeli že od 13. stoletja, toda po njihovem izgonu iz Štajerske in Koroške leta 1497 ter iz Kranjske leta 1515 se na teh ozemljih niso več smeli za stalno naseljevati.¹

¹ Jože Mlinarič, Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 1, 2000, str. 49–68. Wilhelm Wadl, Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter: Mit einem Ausblick bis zum Jahre 1867. Klagenfurt, 1981, str. 103–105, 154–158. Vlado Valenčič, Židje v preteklosti Ljubljane. Ljubljana 1992, str. 5–24. Elisabeth Schögggl-Ernst, Die Vertreibung der

Veliko izgnanih Judov se je naselilo v obalna mesta Istre, v mesta Goriško-Gradiščanske in v Trst. V Gorici in predvsem v Trstu sta se v naslednjih stoletjih izoblikovali cvetoči judovski skupnosti, s čimer se je center judovstva premaknil na skrajno obrobje slovenskega ozemlja.

Na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem tako vse do 19. stoletja ni bilo stalno naseljenega judovskega prebivalstva. Kljub temu pa so posamezni judovski trgovci, predvsem iz bližnjih judovskih skupnosti na Primorskem in Ogrskem, ves čas prihajali v te dežele po trgovskih poslih. Posamezni Judje so od oblasti dobili tudi posebna dovoljenja za opravljanje določenih trgovskih poslov. Ker je imela Kranjska živahne trgovske odnose s Primorsko in Italijo, je bila predvsem v Ljubljani opazna dejavnost tržaških in goriških Judov. Nekaj Judov se je zadrževalo tu tudi dlje časa. Kljub temu pa zaradi prepovedi naseljevanja njihova prisotnost nikoli ni bila dolgotrajna. Tudi na Štajerskem in Koroškem so Jude v 17. in 18. stoletju trpeli le izjemoma in še to le za krajši čas.²

V drugi polovici 18. stoletja je država postopoma začela spreminjati svojo politiko glede judovskega prebivalstva in je hotela tudi iz njih narediti državi čim bolj koristne podanike. Ta politika je dosegla svoj vrh z nastopom vladavine Jožefa II. Avstrijski cesar Jožef II. je s tolerančnim patentom 13. oktobra 1781 protestantom in pravoslavcem zagotovil skoraj enake pravice kot so jih imeli katoliki. Judje tako obsežnih pravic niso dobili. Toda izmed naslednjih tolerančnih patentov so se štirje patenti nanašali tudi na Jude. Že 19. oktobra 1781 je bil izdan za Jude na Češkem, 2. januarja 1782 za Jude v Spodnji Avstriji, 31. marca 1783 za Jude na Ogrskem in šele leta 1788 za Galicijo. Vsak od teh zakonov je bil nekoliko drugačen, saj je bil prilagojen lokalnim razmeram. Kljub temu pa jim je bilo skupno, da so odpravili ponižujočo glavarino, in so Judom dovolili študirati na

Juden aus Steiermark, Kärnten und Krain am Ende des Mittelalters. Quellen und Geschichte. V: *Casopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1, 2000, str. 299–314.

² Valenčič, *Zidje v preteklosti Ljubljane*, str. 29–39. Lind Christoph, *Juden in den habsburgischen Ländern 1670–1848*. V: Wolfram Herwig (Hrsg.), *Geschichte der Juden in Österreich*, Wien 2006, str. 361.

univerzah, se zaposlovati v različnih obrteh ter ustanavljati tovarne. S pomočjo te zakonodaje je Jožef II. hotel iz Judov ustvariti koristne državne podložnike, niti najmanjšega namena pa ni imel razširiti nastanitvenega prostora za Jude tudi na tiste dežele, iz katerih so bili izključeni.³ Leta 1783 je bilo judovskim trgovcem dovoljeno obiskovati samo letne sejme v Celovcu, Gradcu, Ljubljani in Linzu. Izrecno pa jim je bilo prepovedano obiskovati manjše trge in se ukvarjati s krošnjarstvom. Leta 1787 jim je bilo s posebnim patentom celo izrecno prepovedano krošnjarjenje na letnih sejmih. Zaradi nezmožnosti natančnega nadzora so posamezni judovski trgovci ostajali v teh deželah tudi še izven časa letnih sejmov.⁴

Šele z ustanovitvijo francoskih Ilirskih provinc (1809–1814) so se lahko Judje nekaj let naseljevali na Kranjskem. Z razglasitvijo gospodarske svobode so se lahko tujci in tako tudi Judje v Ilirskih provincah prosto naseljevali in gospodarsko udeleževali. V Ljubljani sta se tako naselila brata Abraham in Mojzes Heimann in tu odprla trgovino. Pridružilo se jima je še nekaj sorodstva in uslužbencev. V Ljubljani se je kot profesor matematike naselil še Samuel Gunz. Guverner Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont je z odlokom z dne 27. novembra 1810 naposled razveljavil vse zakone proti Judom in s tem tudi na civilno-pravnem področju Jude izenačil z ostalim prebivalstvom. Z avstrijsko zasedbo Ilirskih provinc in njihovo ponovno priključitvijo Habsburški monarhiji so habsburške oblasti na Kranjskem in Primorskem hotele na nekaterih področjih vzpostaviti stanje pred francosko zasedbo. Zato je 29. avgusta 1814 okrožno glavarstvo sporočilo v Ljubljani naseljenim devetim Judom, da se morajo v določenem roku izseliti.

³ Klaus Lohrmann, Die Judengesetzgebung in Österreich und die Französische Revolution. V: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1989: Die Auswirkungen der Französischen Revolution auf die Entwicklung des Bürgertums im pannonischen Raum (1789–1830), Eisenstadt 1992, str. 233–238. Robert A. Kann, Geschichte des Habsburgerreiches 1526–1918, Wien-Köln-Graz 1977, str. 180. William O. McCagg, A History of Habsburg Jews, 1670–1918, Bloomington, Indianapolis 1992, str. 28–29. Wolfdieter Bihl, Die Juden. V: Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Hrsg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918, knjiga III: Die Völker des Reiches, 2. Del, Wien 1980, str. 891–892.

⁴ Wadl, Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter, str. 11, 235–240. Valenčič, Židje v preteklosti Ljubljane, str. 40–42.

Kmalu je bila tudi obnovljena prepoved bivanja Judov v Ljubljani, razen v času sejmov. S tem so bili ponovno uveljavljeni predpisi iz časa pred Ilirskimi provincami. Od prizadetih Judov je Samuel Gunz prestopil v katoliško vero in je zato lahko ostal, Abraham Heimann pa se je izselil. Nasprotno se je Mojzes Heimann pritožil in uspelo mu je, da je leta 1817 državna oblast njegovi družini pustila pravice, ki jih je po zakoniti poti pridobila za časa Ilirskih provinc. Toda zaradi nasprotovanja konkurenčnih ljubljanskih trgovcev in mestnih oblasti je imela družina Heimann v naslednjih desetletjih velike težave pri izvajanju svojih gospodarskih dejavnosti. Kot njihovi uslužbenci so v Ljubljano sicer prišli še nekateri drugi Judje, vendar se jih je večina od njih že prej ali kmalu po prihodu pokristjanila. S tem so se izognili problemom, ki bi jih drugače imeli pri pridobivanju dovoljenja za bivanje in opravljanje trgovske ali kakšne druge pridobitne dejavnosti. V naslednjih desetletjih so se potomci ljubljanskih krščenih Judov, ki so ostali v mestu, povsem asimilirali v prevladujočo slovensko in/ali nemško krščansko okolje.⁵

V 18. stoletju, ko se je bilo Judom prepovedano naseljevati na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, ter so v Gorici in Trstu živeli zaprti v getu, se je judovsko prebivalstvo začelo naseljevati v Prekmurju. Na Ogrskem namreč niso poznali prepovedi naseljevanja Judov. Kljub temu pa so začeli Judje relativno pozno prihajati v izrazito podeželsko kmečko okolje. Njihov naselitveni vzorec je bil zato nujno veliko bolj podeželsko naravnani in se je tako ujema z naselitvenim vzorcem judovskega prebivalstva drugje na Ogrskem. Po koncu turške okupacije večjega dela Ogrske leta 1699 so se Judje z zahodnih obronkov Ogrske začeli seliti še po drugih krajih ogrskega kraljestva. Ti Judje so prvotno večinoma izvirali iz avstrijskih in ostalih nemških dežel. V naslednjih desetletjih so judovski priseljenci s Češke še okrepili njihovo številčno prisotnost. Po priključitvi

⁵ Valencič, Židje v preteklosti Ljubljane, str. 43–50.

nekdanje poljske Galicije k Habsburški monarhiji je po letu 1772 prihajalo vedno več judovskih priseljencev. Judovsko prebivalstvo na Ogrskem je s tem začelo skokovito naraščati. Leta 1787 so tako predstavljali 1,3% (80.775 oseb) ogrskega prebivalstva (brez hrvaških dežel). Leta 1869 je njihovo število naraslo že na 4% (542.279 oseb) in se je nato do leta 1910 povzpelo na 5% (911.277 oseb) celotnega prebivalstva.⁶

V skladu z naraščanjem judovskega prebivalstva na celotnem Ogrskem je to prebivalstvo naraščalo tudi v Prekmurju. Po prenehanju turške nevarnosti se je v prvih desetletjih 18. stoletja gospodarstvo lahko začelo normalno razvijati. Zaradi ugodnih prometnih poti, razvoja trgovine in nenazadnje potreb lokalnih veleposestnikov so se tudi v Prekmurje kmalu začeli naseljevati judovski trgovci in kramarji. Judje so tako v Prekmurju prvič omenjeni leta 1700 v vasi Domanjševci. Prve Jude v Lendavi pa omenja popis judovskega prebivalstva županije Zala iz leta 1728. Ti Judje so v Lendavo prišli iz Rechnitza iz sedanje avstrijske dežele Gradiščanska, ki pa je takrat predstavljala zahodni del ogrskega kraljestva. Leta 1778 je bilo v Lendavi 14 Judov. Nato so se začeli naseljevati še v Murski Soboti, Beltincih in drugih prekmurskih vaseh.⁷

Pri vedno večjem judovskem naseljevanju je nedvomno igral pomembno vlogo tolerančni patent Jožefa II. z dne 31. marca 1783 za Jude na Ogrskem. Odslej so bili Judje lahko zakupniki (ne pa lastniki) zemljiških posesti. Kot obrtniki (ne pa mojstri) so lahko vstopili v cehe. Prosto so se lahko šolali (razen na univerzah) in so se lahko prosto naseljevali (razen v rudarska mesta v sedanji Slovaški). Vendar so marsikje še vedno veljale regionalno omejene omejitve glede pravice do bivanja in zadrževanja. Dekret novega cesarja Leopolda II. iz leta

⁶ Rolf Fischer, *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–193*, Die Zerstörung der magyarisch-jüdischen Symbiose, München 1988, str. 32–33, str. 32–33. McCagg, *A History of Habsburg Jews*, str. 125.

⁷ Franc Kuzmič, *Posebnosti židovske populacije v panonskem prostoru glede izseljenstva in sezonstva. V: Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije*, Ljubljana 2003, str. 137. Mirjana Gašpar, *Beata Lazar, Židje v Lendavi*. Lendava 1997, str. 32–33. Kuzmič, *Podjetnost prekmurskih Židov*, str. 17. Andreja Rudaš, *Judje v Prekmurju*. Seminarška naloga, Ljubljana 2004 Ljubljana, str. 5–6.

1790 je potrdil veljavne zakonske določbe glede pravic Judov, ki so nato veljale vse do leta 1840. Judje so sedaj dobili domovinsko pravico na celotnem Ogrskem (razen slovaških rudarskih mest), prosto so se lahko ukvarjali s trgovino in obrtjo ter ustanavljali tovarne (v katerih so lahko zaposlovali le judovske delavce). V času revolucije 1848/49 in razglasitvi ogrske neodvisnosti so Judje junija 1849 končno dobili uzakonjeno enakopravnost. Vendar je bila ta po porazu revolucije par tednov kasneje hitro odpravljena. Šele z začetkom ustavnega življenja so lahko tudi Judje na Ogrskem dočakali nove zakone, ki so prispevali k njihovi emancipaciji. Leta 1860 sta izšli dve uredbi, ki sta jim podeljevali pravico do pridobivanja lastništva na zemljiške posesti in pravico do priseljevanja v slovaške rudarske kraje. Podobno kot v avstrijski polovici Habsburške monarhije so prišli Judje na Ogrskem in s tem v Prekmurju do dolgo želene emancipacije šele leta 1867, z nastankom dualistične Avstro-Ogrske. Z zakonskim členom XVII. iz leta 1867 so bili judovski prebivalci Ogrske glede vseh državljanskih in političnih pravic razglašeni za enakopravne krščanskim prebivalcem. S tem so bili odpravljene vsi do takrat veljavni zakoni, ki so nasprotovali tej enakopravnosti. Toda tudi s tem zakonom judovsko prebivalstvo še vseeno ni doseglo verske enakopravnosti. Leta 1868 so bili dovoljeni verski prestopi, šele leta 1895 pa je bila zakonsko uveljavljena enakopravnost in reciprociteta vseh veroizpovedi, s čimer je bila uveljavljena splošna verska svoboda. Za razliko od avstrijske polovice monarhije je šla Ogrska še veliko dlje in je uvedla obvezno civilno poroko.⁸

Postopna emancipacija judovskega prebivalstva na Ogrskem je omogočila vedno večjo judovsko priseljevanje tudi v Prekmurje. V drugi polovici 19. stoletja so se Judje v Prekmurje priseljevali iz zahodnega dela Ogrske, ki je kot Gradiščanska danes del Avstrije, iz drugih sosednjih avstrijskih dežel, predvsem s Štajerske in seveda delno tudi iz sedanje Madžarske. Pri tem so pomembno vlogo odigrale sorodstvene povezave in za-

⁸ Fischer, *Antisemitismus in Ungarn*, str. 28–32. Friedrich Gotta, *Ungarn im Zeit des Hochliberalismus: Studien zur Tisza-Ära (1875–1890)*, Wien 1976, str. 162–164. Bihl, *Die Juden*, str. 895–896.

Tabela 1. Število Judov v Murski Soboti, Lendavi ter v Beltincih in drugih prekmurskih vaseh med leti 1778 in 1937

leto	Lendava	Murska Sobota	Beltinci	okoljske vasi	skupaj
1778	14	0	0	0	14
1793	19	14	21	6	60
1831	62	98	36	11	207
1853	120	180	42	41	383
1859	162	180	50	103	495
1880	231	311	146	293	1039
1889	293	311	152	322	1107
1910	383	234	61	322	1000
1921	257	175	4	188	624
1931	171	159	3	143	476
1937	137	150	3	127	417

Vir: Oto Luthar, Irena Šumi: *Living in Metaphor, Jews and anti-Semitism in Slovenia*. V: *Jewes and anti-semitism in the Balkans*. Ljubljana in Jeruzalem 2004, str. 38. Ivan Zelko, *Gospodarska in družbena struktura turniške prazupnije po letu 1381*, Ljubljana 1972, str. 60–61. Kuzmič, *Podjetnost prekmurskih Židov*, str. 172, 178. Borut Brumen, *Na robu zgodovine in spomina : urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941*. Murska Sobota 1995, str. 43. Ivan Škafar, *Kovačičevi spomini na prekmursko iz leta 1893*. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2, 1970, str. 342. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januarja 1921 god.*, Sarajevo, 1932. *Splošni pregled Dravske Banovine: Glavni statistični podatki*. Upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma, 939. AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

poslovanje lastnih ljudi. V 19. stoletju je imelo judovsko prebivalstvo tudi visoko rodnost.⁹ Število judovskega prebivalstva se je tako od leta 1778, ko jih je bilo samo 14, v dobrem stoletju (do leta 1889) dvignilo na 1107. V naslednjih desetletjih pa je število judovskega prebivalstva občutno upadlo. Tabela tako prikazuje število judovskega prebivalstva v Prekmurju glede na različne popise prebivalstva med leti 1778 in 1931, h katerim je dodan še popis sedanjih in nekdanjih članov judovskih verskih občin iz Dravske banovine iz leta 1937.

Ta popis je na željo Zveze judovskih verskih občin iz Beograda sestavila Kraljeva banska uprava Dravske banovine. Pri tem so popisali Jude, ki so imeli judovsko vero, hkrati pa še čim več tistih Judov, ki so izstopili iz judovske vere in so bili takrat brez vere. Popisovali so

⁹ Kuzmič, *Posebnosti židovske populacije*, str. 138.

rodbinsko, rojstno in dekliško ime, datum in kraj rojstva, državljanstvo, domovinsko pravico, poklic, bivališče in od kdaj konkretna oseba biva v državi. Prvenstveno so popisovali tako imenovane družinske poglavarje. To so bili večinoma polnoletni samski ali poročeni moški. Žena in/ali otroci so bili tako njihovi družinski člani. Če je bila polnoletna ženska vdova, ločena ali samska, je bila prav tako popisana kot samostojna oseba in je bila družinski poglavar svojih morebitnih mladoletnih otrok. Zato so zbirali tudi natančne podatke o stanu samostojnih moških in ženskih oseb (poročen, vdovec, samec). Pri poročenih so vpisovali še ime in veroizpoved njegove žene ter imena in rojstne podatke njegovih mladoletnih otrok. Polnoletni otroci so bili navedeni že kot samostojne osebe. Posebej so zbirali še podatke o morebitnih spremembah rodbinskih imen in morebitne podatke o pridobitvi jugoslovanskega državljanstva. Zveza judovskih verskih občin je podatke o Judih iz Dravske banovine potrebovala zaradi vodenja čim bolj natančne evidence članstva judovskih verskih občin iz Murske Sobotne in Lendave, kateri sta takrat zajemali vse Jude z ozemlja Dravske banovine.¹⁰ Glede na popis naj bi bilo 1. maja 1937 v Dravski banovini prisotnih 778 Judov.¹¹

Za časa habsburške monarhije je tako ogrska kot avstrijska statistika popisovala samo judovske vernike. Pri tem ni popisovala v določenem kraju pristojnega prebivalstva, temveč vso prebivalstvo, ki je bilo ob dnevu popisa (31. december) prisotno v določenem kraju. Zato je statistika poleg domačih Judov zajela vse trenutno prisotno tuje Jude. Na ta način je popisovanje potekalo tudi v Jugoslaviji. Realno je bilo število Judov vedno nekoliko večje. Statistični popisi namreč niso zabeležili Judov, kateri so zapustili judovsko versko skupnost. Nekoliko še bolj pomanjkljiv je popis iz leta 1937, saj državne oblasti niso mogle razpolagati s prav vsemi podatki o prav vseh Judih, ki so se takrat nahajali v Dravski banovini. Kljub temu pa jim je uspelo popisati

¹⁰ Andrej Pančur, Teritorialni obseg judovskih verskih občin na ozemlju sedanje Slovenije pred drugo svetovno vojno. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1, 2008, str. 43–54.

¹¹ Popis Judov 1937.

veliko večino takratnih Judov v Dravski banovini. Zato podatki iz tega popisa tudi zelo dobro odražajo demografsko strukturo judovskega prebivalstva tik pred drugo svetovno vojno.

Ker so bili pred prvo svetovno vojno verski prestopi na Ogrskem zelo redki, se število judovskih vernikov v glavnem ujema s številom judovskega prebivalstva. V desetletju pred prvo svetovno vojno je število izstopov iz judovske vere sicer naraščalo, vendar je bilo njihovo število tako majhno, da so imeli kvantitativno zanemarljiv pomen. Vse do propada habsburške monarhije je na Ogrskem judovsko vero zapustilo le dobrih 20.000 prebivalcev. Ob koncu 19. stoletja je v povprečju prišel en izstop na okoli 2600 Judov, v letih prve svetovne vojne se je število izstopov povečalo na en izstop na okoli 1800 Judov. Šele v politično nemirnem obdobju v letih 1919–21 se je število izstopov več kot podeseterilo in je s tem za nekaj časa postalo pomemben demografski dejavnik. Kritičnega leta 1919 je tako judovsko vero v povprečju zapustil celo vsak 66 Jud (1920 vsak 146, 1921 vsak 246). Tudi kasneje v neprimerno veliko bolj antisemitsko usmerjeni Madžarski je bilo v primerjavi z obdobjem dualizma posledično celo v politično bolj mirnih letih število izstopov dvakrat višje ter se je po letu 1938 znova dramatično povečalo.

Glede na število Judov v Prekmurju je tako v povprečju judovsko vero zapustil največ en prekmurski Jud na vsaki dve leti, le krajše obdobje po prvi svetovni vojni občutno več. Statistično gledano bi tako lahko med leti 1880 in 1919 veri odreklo največ okoli 30 Judov, kar je predstavljalo komaj 3% predvojnega judovskega prebivalstva v Prekmurju. Po vsej verjetnosti pa so bili ti izstopi veliko bolj redki, kajti judovsko prebivalstvo iz podeželja se je veliko redkeje odrekalo svoji veri kot Judje v večjih mestnih središč. Ta pojav je bil še bolj očiten pri mešanih porokah z nejudovskim prebivalstvom, katerih je bilo do leta 1918 na celotnem Ogrskem sklenjenih okoli 15.000, vendar od tega več kot polovica v Budimpešti. Število mešanih zakonov se je tako iz slabih 3% vseh judovskih zakonov s konca 19. stoletja sicer do prve svetovne vojne dvignilo na 6%, vendar je dobra tretjina otrok, ki so izvirali iz teh zakonov, imela judovsko

vero. V povprečju so imeli ti zakoni tudi samo enega otroka.¹²

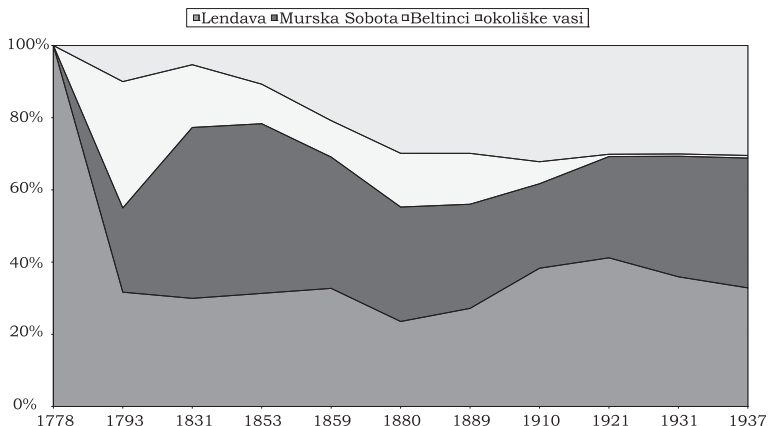
Kot kaže graf 1, je bilo v Prekmurju judovsko prebivalstvo močno prisotno v obeh prekmurskih mestnih središčih, v Lendavi in Murski Soboti. V teh dveh naseljih je v prvi polovici 19. stoletja živel kar tri četrtine vseh prekmurskih Judov. Ostali Judje so živeli raztreseni po različnih okoliških vaseh. Med njimi so se v zelo pomembno judovsko središče razvili Beltinci, kjer je na višku njihovega razcveta živel le pol manj prebivalstva kot v Murski Soboti ali Lendavi. Prav Beltinci so bili namreč ena od najpomembnejših prekmurskih vasi, katera je imela tudi sorazmerno zelo veliko prebivalcev, saj je npr. leta 1869 imela le par sto prebivalcev manj (1216 prebivalcev) kot obe kasnejši prekmurski mestni središči. Zato so Beltinci v tem času lahko postali tretje središče Judovstva v Prekmurju, ki je imelo lastno judovsko versko občino in celo sinagogo.¹³ Ker pa se Beltincem v naslednjih desetletjih ni uspelo razviti v mestno središče, se njegovo prebivalstvo ni povečevalo tako hitro kot v Murski Soboti in Lendavi. Leta 1931 je tako v Beltincih živel 1524 ljudi. Posledično se je hitro manjšalo tudi število Judov.

Šele od srede 19. stoletja so se Judje začeli sorazmerno bolj množično naseljevati tudi po drugih prekmurskih vaseh. To je bilo obdobje, ko se je število judovskega prebivalstva hitro dvigalo ne le na celotnem Ogrskem, temveč še bolj v Prekmurju. Ob tem so vedno novi judovski priseljenci dobro izkoristili poslovne priložnosti ne le po mestih, temveč v vedno večji meri še po vaseh. Velika večina prekmurskih Judov se je namreč v skladu s splošnim razvojem na Ogrskem preživljala kot trgovci, kramarji, mesarji, krčmarji in obrtniki. Zaradi relativne ekonomske zaostalosti Prekmurja je bilo v 18. in 19. stoletju tu zelo malo domačega meščanstva. Klub temu pa je s postopno komercializacijo prekmurskega okolja naraščala tudi potreba po posredniških, uslužnih in proizvodnih dejavnostih. Ker se je domače meščanstvo prepočasi razvijalo, so judovski priseljen-

¹² Bihl, *Die Juden*, str. 910. Fischer, *Antisemitismus in Ungarn*, str. 136, 178–179.

¹³ Andrej Pančur, *Teritorialni obseg judovskih verskih občin*, str. 47.

Graf 1. Delež Judov Murske Sobote, Lendave ter Beltincev in drugih prekmurskih vaseh

Vir: Oto Luthar, Irena Šumi: Living in Metaphor, Jews and anti-Semitism in Slovenia. V: *Jewes and anti-semitism in the Balkans*. Ljubljana in Jeruzalem 2004, str. 38. Ivan Zelko, *Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381*, Ljubljana 1972, str. 60–61. Kuzmič, *Podjetnost prekmurskih Židov*, str. 172, 178. Borut Brumen, *Na robu zgodovine in spomina : urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941*. Murska Sobota 1995, str. 43. Ivan Škafar, *Kovačičevi spomini na prekmursko iz leta 1893*. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2, 1970, str. 342. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januarja 1921 god., Sarajevo, 1932. Splošni pregled Dravske Banovine: Glavni statistični podatki. Upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma, 939. AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938. Dalje *Popis Judov 1937*.

ci zapolnili naraščajočo potrebo po trgovcih, kramarjih, gostilničarjih, mesarjih, obrtnikih, v mestih pa tudi po različnih svobodnih poklicih. Po vaseh so Judje združevali celo več dejavnosti na enkrat in so tako hkrati delovali kot trgovci, krčmarji in mesarji. Zaradi pomanjkanja in oddaljenosti primernih nakupovalnih središč so v gosto poseljenih prekmurskih vaseh zadovoljevali potrebe po najosnovnejših življenjskih potrebščinah.¹⁴ Nič čudnega torej, če se je v številnih prekmurskih vaseh naselila samo kakšna judovska družina.

Vse kaže, da so judovski priseljenci do 80. let 19. stoletja zapolnili vse tržne niše, ki jim jih je ponujalo

¹⁴ Ferid G. Keršovan, *Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju*. V: *Kronika*, št. 3, 1964, str. 169–184. Kuzmič, *Podjetnost prekmurskih Židov*, str. 173–174.

Prekmurje. Od tega časa namreč število judovskega prebivalstva več ne narašča, temveč do prve svetovne vojne celo rahlo upada. Sorazmerno bolj je upadalo število Judov po vaseh, predvsem pa v Beltincih. Zato se je delež judovskega prebivalstva v Lendavi in Murski Soboti od srede druge polovice 19. stoletja z dobre polovice dvignil na dve tretjini judovskega prebivalstva v Prekmurju. Zlasti občutno je naraslo judovsko prebivalstvo v Lendavi. Delež judovskega prebivalstva se je tako v občini Lendava od leta 1880 z 12% (od skupno 1654 prebivalcev) do leta 1910 celo povečal na 14% celotnega prebivalstva (od skupno 2723). Nasprotno je v tem času v občini Murski Soboti s 17% (od skupno 1786) padel na 9% celotnega prebivalstva (od skupno 2741). Z hitrim naraščanjem celotnega prebivalstva v Prekmurju je posledično padal tudi delež judovskega prebivalstva. Če je še leta 1880 v Prekmurju živelo 1,4% Judovskega prebivalstva (od skupno 73.765) je ta delež do leta 1910 padel na 1,1% (od skupno 90.670). Čeprav se je v letih pred prvo svetovno vojno iz pretežno agrarnega in gospodarsko nerazvitega Prekmurja izseljevalo vedno več ljudi, je bila rast večinskega prebivalstva vseeno veliko višja od negativne rasti prekmurskih Judov.¹⁵

Takšna stagnacija judovskega prebivalstva v Prekmurju je bil povsem v skladu s takratnim razvojem na celotnem Ogrskem. Čeprav je število Judov po letu 1880 še vedno hitro naraščalo, je bila ta rast zelo neenakomerna. Marsikje število Judov ni le ostajalo enako, temveč se je celo zmanjševalo. V ogrski statistični enoti desni breg Donave, ki je zajemala večino današnje zahodne Madžarske skupaj s Prekmurjem se je npr. število Judov iz dobrih 95.000 do leta 1910 zmanjšalo na 90.000, njihov delež pa je iz 3,7% upadel na 2,9%. To zmanjševanje judovskega prebivalstva je šlo predvsem na račun izseljevanja iz vasi in manjših mest v večja mestna središča. Manjša mesta so v glavnem pritegnile priseljence iz neposredne okolice, velika mesta pa iz celotne države in celo iz tujine. V tem pogledu se je

¹⁵ Vasilij Melik, Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. V: *Ekonomska revija*, 1956, str. 206. Dragica Černy, Rast prebivalstva v Prekmurju. V: *Kronika*, št. 2, 1953, str. 132, 135–136.

število Judov zlasti hitro večalo v Budimpešti. Pred prvo svetovno vojno je tako v Budimpešti živela že skoraj četrtnina vseh ogrskih Judov, budimpeštanski Judje pa so predstavljali tudi skoraj četrtnino prebivalstva v tem mestu.¹⁶

Nasprotno sta bili Lendava in Murska Sobota odločno premajhni in premalo razviti, da bi lahko pritegnili nove judovske priseljence. Popis Judov iz leta 1937 tako jasno kaže, da velika večina prekmurskih Judov, ki se ni rodila v Prekmurju, izvira iz bližnjih madžarskih mest in vasi, ki so v času dvojne monarhije prav tako kot prekmurski kraji ležali v županijah Zala in Vas.

Razpad Avstro-Ogrske leta 1918, revolucionarno vrenje na Madžarskem leta 1919 in dokončna priključitev Prekmurja Jugoslaviji leta 1920 so povzročile največjo politično zarezo v demografskem razvoju judovskega prebivalstva vse do druge svetovne vojne. Med leti 1910 in 1921 se je tako število Judov zmanjšalo za skoraj dve petini na le 624 (Tabela 1). Posledično je v Prekmurju padel tudi delež judovskega prebivalstva, tako da so leta 1921 Judje predstavljali samo še 0,68% celotnega prebivalstva (skupaj 92.295). V tem času so se Judje iz gospodarsko nerazvitega in podeželskega Prekmurja še naprej izseljevali proti večjim mestnim središčem. Toda za tako velik upad judovskega prebivalstva je bila kriva tudi prva svetovna vojna in nastanek nove državne meje, ki je prekmurske Jude odrezal od njihovih prejšnjih gospodarskih in kulturnih središč. Prekmursko judovsko prebivalstvo je bilo namreč tesno vpeto v madžarski kulturni prostor, zato se jih je po nastanku jugoslovanske države kar precej odločilo oditi v na novo nastalo madžarsko državo. Zlasti še, ker so jih na ta prostor navezovale tudi sorodstvene povezave. Poleg tega je Prekmurje v času po razpadu Habsburške monarhije pretresalo še revolucionarno vrenje. Veliko Judov naj bi se zato izselilo zaradi pogromov nad Judi v času Madžarske sovjetske republike leta 1919 in njihovega sodelovanja v Tkalčevi Murski republiki. Nekaj Judov

¹⁶ Bihl, Die Juden, str. 882–886. Fischer, Antisemitismus in Ungarn, str. 33–35.

pa naj bi nova jugoslovanska oblast tudi izgnala.¹⁷ Sorazmerno več Judov se je tako izselilo iz vasi kot iz mest, kjer so se Judje lahko počutili nekoliko bolj varne, tako da je po letu 1921 v Murski Soboti in Lendavi živelo že skoraj 70% prekmurskih Judov. Zlasti drastično se je namreč zmanjšalo število prebivalcev v Beltincih, ki so jih Judje skoraj povsem zapustili (Graf 1).

Tudi v jugoslovanski državi se je število Judov v Prekmurju še naprej nezadržno zmanjševalo. Ob naslednjem popisu leta 1931 so tako našli za skoraj četrtino manj Judov (476), s čimer je delež Judov upadel na 0,52% prekmurskega prebivalstva (90.717). Leta 1937 pa je bilo v Prekmurju naposled popisano le še 417 Judov. Število Judov se je enakomerno zmanjševalo tako v mestih kot po vaseh. Toda po drugi strani se je v primerjavi z Mursko Soboto število Judov zlasti hitro zmanjševalo v Lendavi (Graf 1). Vse kaže, da je hitreje se razvijajoča Murska Sobota tudi svojemu judovskemu prebivalstvu ponujala veliko več možnosti za uspešen gospodarski razvoj kot pa obmejna Lendava. Leta 1931 je tako v Murski Soboti živelo že 3571 ljudi, v Lendavi pa komaj 2443. S hitrim razvojem celotnega prebivalstva in s postopno stagnacijo judovskega prebivalstva so Judje leta 1931 v Murski Soboti predstavljali samo še 4,4% prebivalstva, prav toliko pa tudi v občini Lendava (skupaj z Dolgo vasjo 3836 prebivalcev). Ker so bili Judje skoraj brez izjeme mestni prebivalci, je bil njihov delež v mestni naselbini Lendava seveda veliko višji in je znašal celo dobrih 9%.¹⁸

Glavni krivec za nadaljnjo upadanje števila prekmurskih Judov je bila še vedno relativna ekonomska zaostalost Prekmurja. Na slabo razvitem in omejenem prekmurskem tržišču je bila vedno bolj opazna konkurenca nejudovskega meščanstva, ki se je vedno bolj krepilo. Nasprotno so velika mesta v ostalih delih Jugoslavije ponujala ugodne priložnosti za gospodarski razvoj judovskega prebivalstva, ki se je zaradi svoje ugodne so-

¹⁷ Miroslav Kokolj, *Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919. V: Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920*, Ljubljana 1981, str. 71–79. Brumen, Na robu zgodovine, str. 46.

¹⁸ Splošni pregled Dravske banovine, str. 132, 160

cialne strukture lahko uspešno vključeval v velemestno življenje. Za prekmurske Jude so bila veliko bolj kot relativno majhna slovenska mesta privlačna hrvaška. Leta 1937 tako v ostalih slovenskih mestih zasledimo le nekaj prekmurskih Judov (v Ljubljani trgovskega po-tnika Josipa Boroša, trgovca Mavra Kleina in tipografa Arturja Kohna z družino). Nasprotno je veliko prekmur-skih Judov mogoče zaslediti v Zagrebu. Tik pred drugo svetovno vojno jih je bilo tako od zagrebških Judov vsaj 42 rojenih v Murski Soboti. V Murski Soboti je bilo ro-jenih celo več zagrebških Judov kot v katerih drugih večjih hrvaških mestih z večjim številom prisotnega ju-dovskega prebivalstva (npr. Našice, Podravska Slatina, Požega itd.).¹⁹

S selitvijo prekmurskih Judov v mesta, predvsem v takratna bližnja velika mesta, se je torej le nadaljeval trend, ki se je začel že v 80. letih 19. stoletju. Podobno kot drugje v Jugoslaviji se je sedaj ta trend samo še okre-pil. Na Hrvaškem je tako leta 1880 v mestih živelo dve petine Judov, leta 1910 že polovica in leta 1931 celo tri četrtine. Od tega jih je leta 1921 v Zagrebu živelo skoraj 30%, deset let kasneje pa že skoraj 45%. V Zagrebu se je torej v samo desetih letih število Judov povečalo za 47%. Število Judov je hitreje naraščalo samo še v Beogradu, kjer se je v tem času dvignilo celo za 63%. Nasprotno se je število Judov v hrvaških vaseh in manjših nase-ljih zmanjšalo za skoraj polovico. Z redkimi izjemami se je število judovskega prebivalstva za več kot desetino zmanjšalo tudi po ostalih hrvaških mestih. Glede na to, da se je v tem času število Judov na Hrvaškem vseeno povečalo za skoraj 5%, gre to povečanje le na račun hitre rasti Zagreba. V tem pogledu je bil torej razvoj judovske-ga prebivalstva v Prekmurju povsem v skladu z razvojem na Hrvaškem. Podobno je bilo tudi drugje v sosednjih deželah. Iz avstrijske Gradišćanske, od koder so v 18. stoletju v Prekmurje prišli prvi judovski priseljenci, se je tako število Judov med leti 1880 in 1934 praktično pre-polovilo. Pospešeno izseljevanje Judov v velika urbana središča je bila tudi povsem v skladu s splošnim evrop-

¹⁹ Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj : židovske zajednice*, 1. del. Zagreb 2004, str. 90–98, 462–463.

skim razvojem. V 30. letih 20. stoletja je tako v mestih živelo že več kot 85% nemških, okoli 80% madžarskih ter celo več kot 75% poljskih Judov.²⁰

V ostali Sloveniji je bil demografski razvoj judovskega prebivalstva v mnogih pogledih povsem drugačen kot v Prekmurju. Te razlike niso nastale le zaradi drugačnega gospodarskega in družbenega okolja, temveč prvotno zaradi relativno poznega začetka naseljevanja na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem. Šele dokončna emancipacija Judov v Habsburški monarhiji je namreč omogočila začetek dolgotrajnejšega naseljevanja v teh deželah.

Marčna revolucija leta 1848 je Judom v Habsburški monarhiji prinesla prvi odločilen korak k njihovi emancipaciji. Oktroirana ustava z dne 25. aprila 1848 je v tretjem poglavju vsebovala dokaj obsežen katalog temeljnih pravic človeka in državljana, ki je vsem prebivalcem (državljanom), se pravi tudi Judom, zagotavljal svobodo vere in vesti ter osebno svobodo. Vsak državljan je lahko postal zemljiški posestnik ali se je začel ukvarjati s kakšno zakonsko dovoljeno obrtjo. Odslej so bili vsi državljanji enaki pred zakonom, prav tako so imeli enake dolžnosti glede plačevanja davkov in obrambe domovine. 27. paragraf je med drugim napovedal, da bo zakone, ki se dotikajo razlik v položaju pripadnikov različnih veroizpovedi, pripravil naslednji državni zbor. Navsezadnje je ustava zagotavljala še svobodo veroizpovedi: »Vsim v cesarstvu po postavah pripuščenim kristjanam, ravno tako tudi Judam je dovoljeno, službo Božjo prosto opravljati.«²¹

Oktroirana ustava je ureditev vprašanja enakoprav-

²⁰ Švob, Židovi u Hrvatskoj 1, str. 99. Ivo Goldstein, Židovi u Zagrebu 1918–1941, Zagreb 2004, str. 309–310. Popis stanovništva 1921. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, 2. del: Prisutno stanovništvo po veroispovesti. Beograd 1938. Albert Lichtblau: Integration, Vernichtungsversuch und Neubeginn – Österreichisch-jüdische Geschichte 1848 bis zur Gegenwart. V: Geschichte der Juden in Österreich, str. 498–500.

²¹ Ustavno pismo Avstrijanskiga Cesarstva. V: Novice, 5. mali travna 1848, št. 14. Janez Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, Ljubljana 2006, str. 9–10.

nosti habsburških Judov preložila na državni zbor.²² Ta je sicer sprejel cesarski patent z dne 20. oktobra 1848, s katerim je bil odpravljen judovski davek,²³ nove ustave pa ni mogel več sprejeti. Cesar Franc Jožef je namreč ob podpori protirevolucionarnih sil razpustil državni zbor in 4. marca 1849 sprejel novo oktroirano ustavo. Ta ustava je Judom zagotavljala enake državljske pravice kot ostalim prebivalcem Habsburške monarhije. Prav na področju temeljnih pravic človeka in državljana nova ustava ni okrnila standardov, ki so bili doseženi med revolucijo.²⁴ V svojem 25. paragrafu je celo izrecno zagotavljala svobodo gibanja znotraj cesarstva in svobodo izseljevanja.²⁵ Tudi po dokončni utrditvi neoabsolutizma in odpravi in ukinitvi ustavnosti z silvestrskim patentom 31. decembra 1851 so nekatere temeljne pravice človeka in državljana še vedno veljale (svoboda vere in bogoslužja, enakost državljanov pred zakonom). Ker pa so bila druga ustavna načela razveljavljena, so na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, kjer Judom ni bilo dovoljeno bivanje, še vedno veljale stare omejitve.²⁶

Nekaterim Judom je kljub tem omejitvam uspelo izkoristiti kratkotrajno veljavnost judovske enakopravnosti in so se naselili tudi v krajih, kjer se prej niso smeli naseljevati. Vendar je bila z odpravo ustavnih načel znova odpravljena tudi pravna podlaga za njihovo stalno bivanje. V naslednjih letih je bila zato njihova usoda na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem zopet negotova. Kljub temu pa je npr. judovska skupnost v Gradcu postopoma vedno bolj pridobivala na pomenu.²⁷ Drugače je bilo na Kranjskem. V 50. letih 19. stoletja je sicer v Ljubljano prihajalo vedno več judovskih trgovcev, ki pa so se predvsem zaradi nasprotovanja magistrata in tudi domačih trgovcev ponavadi zadrževali le krajši čas. Mestne oblasti so prav tako z vsemi sredstvi poskušale

²² Lichtblau, *Integration*, str. 455.

²³ Bihl, *Die Juden*, str. 893.

²⁴ Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, str. 63.

²⁵ Novice, 14. marec 1849, št. 11. Kaiserliches Patent vom 4. März 1849, die Reichsverfassung für das Kaiserthum Oesterreich enthaltend, št. 150. V: *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*, 1849, str. 153–154.

²⁶ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 51.

²⁷ Lichtblau, *Integration*, str. 457.

preprečiti naselitev judovskih obrtnikov. Ljubljana je po vrhu vsega prav v tem času ostala brez stalno naseljenih prebivalcev z judovsko vero. Celo judovski trgovci in krošnjariji, ki so drugače stalno prihajali v mesto, se niso poskušali stalno naseliti, »čeprav so zakonodaja, upravna praksa višjih oblasti in gospodarski razvoj povečale možnost preseljevanja in menjavanja bivališča tudi za«²⁸ Jude.

Z obnovo ustavnega življenja so se v 60. letih 19. stoletja postopoma odpravljale omejitve, ki so jih bili deležni Judje v deželah, kjer so lahko prebivali.²⁹ Toda dokončni preboj se je zgodil šele po porazu avstrijske velikonemške zunanje politike in nastanku dualistične Avstro-Ogrske. Popolna emancipacija judovskega prebivalstva je bila dosežena s sprejetjem državnega temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov z dne 21. decembra 1867. Ta zakon je imel izjemno širok katalog temeljnih pravic človeka in državljana. Med drugim je 4. člen zagotavljal prosti pretok ljudi in blaga znotraj države, po 6. členu pa se je smel vsak državljan prosto naseljevati v vseh krajih v državi, tu pridobivati in prosto razpolagati z nepremičninami vseh vrst in v okviru zakonskih pogojev izvrševati vsako pridobitno dejavnost. Nenazadnje je bila med drugim zagotovljena še svoboda vere in bogoslužja. Državljanske in politične pravice so bile odslej neodvisne od veroizpovedi.³⁰

Z odpravo vseh nekdanjih omejitev so se Judje začeli bolj množično naseljevati tudi v osrednjih slovenskih deželah. V Tabeli 2 je prikazano število Judov v posameznih avstrijskih deželah glede na popise prebivalstva med leti 1880 in 1910. Za primerjavo je prikazano še število Judov na Ogrskem in Hrvaškem. Po teh podatkih je bilo leta 1880 na Kranjskem prisotnih 96 pripadnikov judovske vere, leta 1910 pa že 146. Podobno je tudi na Spodnjem Štajerskem v tem času število Judov zraslo s 144 na 187. Čeprav je torej na slovenskem Štajerskem vedno živelo več Judov kot na Kranj-

²⁸ Prav tam, str. 55.

²⁹ Bihl, Die Juden. del, str. 893–894.

³⁰ Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, št. 142. V: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum.

Tabela 2. Prisotno judovsko prebivalstvo v Habsburški monarhiji 1880–1910

	glavno mesto	1880	1890	1900	1910
Ogrska		624.826	707.961	831.162	911.227
Hrvaška		13.488	17.261	20.216	21.231
Cislajtanija skupaj		1.005.394	1.143.305	1.224.899	1.313.687
Galicija		686.596	772.213	811.371	871.895
Bukovina		67.418	82.717	96.150	102.919
Češka		94.449	94.479	92.745	85.826
Moravska		44.175	45.324	44.225	41.158
Šlezija		8.580	10.042	11.988	13.442
Spodnja Avstrija		95.058	128.729	157.278	184.779
	<i>Dunaj</i>	<i>(73.222)</i>	<i>(118.495)</i>	<i>(148.169)</i>	<i>(175.318)</i>
Zgornja Avstrija		1.056	1.078	1.280	1.250
Salzburg		115	157	199	285
Trst		4.640	4.708	4.954	5.498
Goriška in Gradišćanska		319	331	295	325
	<i>Gorica</i>	<i>(256)</i>	<i>(274)</i>	<i>(248)</i>	<i>(252)</i>
Istra		171	229	285	684
Koroška		114	164	212	341
	<i>Celovec</i>	<i>(94)</i>	<i>(115)</i>	<i>(139)</i>	<i>(214)</i>
Štajerska		1.782	1.979		2.895
	<i>Gradec</i>	<i>(1.211)</i>	<i>(1.255)</i>	<i>(1.620)</i>	<i>(1.971)</i>
SLOVENSKE DEŽELE					
Spodnja Štajerska		144	192		187
Kranjska		96	89	145	146
	<i>Ljubljana</i>	<i>(74)</i>	<i>(76)</i>	<i>(95)</i>	<i>(116)</i>
Sodni okraji z ozemlja današnje slovenske Primorske					
	sodni okraji				
Kranjska	Postojna			1	
	Senožeče			5	
	Idrija	1			

	glavno mesto	1880	1890	1900	1910
Goriška in Gradiščanska	Ajdovščina	3	2	6	
	Gorica okolica				10
	Kanal				2
	Komen	3	6		
	Sežana		1		
	Tolmin		2	1	
Istra	Koper	7	7	10	10
	Piran		1	1	

Vir: Oesterreichische Statistik, I. Band, 2. Heft: Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Religion, Bildungsgrad, Umgangssprache und nach ihren Gebrechen. Wien 1882, str. 18–21, 30–31, 34–36. Oesterreichische Statistik, XXXII. Band., Wien 1892, str. 56–69. Oesterreichische Statistik, LXIII Band, 1. Heft: Die Summarischen Ergebnisse der Volkszählung, Wien 1902, str. 58–71. Bihl, Die Juden, str. 882–883, Lichtblau: Integration, str. 474, 502.

skem, je glavni center judovstva ležal v sedanji avstrijski Štajerski, predvsem v Gradcu. Po vrhu se je ta center v zadnjih dveh desetletjih pred prvo svetovno vojno samo še krepil. Delež spodnještajerskih Judov je tako z skoraj 10% leta 1890 padel na le 6% leta 1910. Celo na Koroškem je živelo veliko več Judov kot skupaj na slovenskem Štajerskem in Kranjskem. Pri tem pa nobeden od njih ni živel na tistem delu Koroške, ki je danes v okviru Slovenije. Še veliko več Judov je živelo v primorskih deželah, predvsem v Trstu. Toda tudi te številke so povsem zanemarljive v primerjavi z drugimi deželami avstrijske polovice Habsburške monarhije. Resnični center avstrijskega judovstva je bil vedno v Galiciji in Bukovini ter v čeških deželah, v vedno večji meri pa je to vlogo prevzemal Dunaj. Zaradi izseljevanja in relativno nizkega naravnega prirastka je število Judov v čeških deželah vedno bolj stagniralo. Zaradi množičnega izseljevanja tudi število Judov v Galiciji in Bukovini ni naraslo tako zelo, kot bi drugače ob relativno visokemu naravnemu prirastku. Judovski migranti so se razen v tujino množično izseljevali predvsem na Dunaj in druga večja habsburška mesta.

V primeru avstrijskih in slovenskih dežel, kjer so pred letom 1867 obstajale omejitve pri priseljevanju judovskega prebivalstva, je tako še bolj opazna tendenca

naseljevanja v deželnih glavnih mestih. V Gradcu, Celovcu in Ljubljani je v vsem obravnavanem obdobju živel med dobrih 60 in dobrih 80% deželnega judovskega prebivalstva. Za razliko od ostalih avstrijskih in ogrskih dežel, kjer se je judovsko prebivalstvo začelo šele po stopoma bolj množično naseljevati v večjih mestih, je bilo na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem že takoj ob svoji naselitvi skoncentrirano v večjih mestih. Judje so se namreč v teh deželah že od vsega začetka komajda naseljevali v podeželskih občinah, temveč predvsem v deželnih glavnih mestih, kjer je bilo največ možnosti za njihovo poklicno udejstvovanje.

Visoka stopnja urbaniziranosti judovska prebivalstva je značilna tudi za čas po razpadu Habsburške monarhije. V spodnji tabeli 3 je prikazano število judovskih vernikov po avstrijskih popisih prebivalstva iz leta 1880, 1890, 1900 in 1910, jugoslovanskih popisih iz leta 1921 in 1931 ter po popisu članov judovske verske občine iz leta 1937. Glavni namen tabele je prikazati statistični razvoj judovskega prebivalstva do popisa iz leta 1937, ki bo podlaga za nadaljnjo analizo strukture judovskega prebivalstva. Zato je v tabeli zajeto le ozemlje takratne Dravske banovine, izpuščena pa je celotna Primorska, ki se je med obema svetovnima vojnama nahajala pod Italijo. V primerjavi z ozemljem sedanje Slovenije se s tem skupno število Judov le malenkostno zmanjša. V zgornji tabeli 2 je tako označeno tudi število Judov po sodnih okrajih Kranjske, Goriške in Gradiščanske ter Istre, kateri obsegajo dele sedanje Slovenije. Nekateri sodni okraji, v prvi vrsti Gorica okolica, pa posegajo tudi na sedanjo italijansko stran meje. Glede na te popise prebivalstva je bilo pred prvo svetovno vojno na tem ozemlju zelo malo Judov. Leta 1880 jih je bilo 14, leta 1890 19, leta 1900 24 in leta 1910 22, se pravi komaj 1,6% judovskega prebivalstva z ozemlja sedanje Slovenije. Velika večina primorskih Judov je bila namreč skoncentrirana v Trstu in Gorici in tudi tisti, ki so živeli na današnji slovenski strani meje, so bili neločljiv del tržaške in goriške judovskih skupnosti ter jih je kot takšne tudi potrebno obravnavati. Povrh je bila njihova kontinuiteta bivanja zelo kratka. V vsem tem obdobju so bili stalno prisotni samo v Kopru, kjer jih je tudi največ

živelo. V obdobju med obema svetovnima so se Judje iz istrskih primorskih mest povsem asimilirali z večinskim prebivalstvom.³¹ Gospodarsko uspešna primorska judovska skupnost, ki se je številčno hitro krepila že vse od 18. stoletja, tudi ni imela nobenega večjega interesa za naseljevanje Štajerske, Koroške in Kranjske.³² Priselilo se je le par posameznikov, katerih število je bilo povsem zanemarljivo v primerjavi z priseljenci iz Ogrske, Hrvaške in čeških dežel ter celo iz Nemčije.

Za podlago Tabele 3 sem vzel vse dostopne popise prebivalstva, ki vero prebivalstva prikazujejo po občinah. Zato manjkajo popisi po občinah za Prekmurje v okviru Ogrske in za Štajersko leta 1900. Ker za leta 1900 tudi ni dostopen popis celotnega judovskega prebivalstva v Prekmurju, so dostopni podatki za to leto prikazani samo informativno. Po letu 1880 se je obseg posameznih občin seveda mnogokrat spreminjal. Zato je obseg občin v tabeli prilagojen stanju občin z dne 1. julija 1939, ki je bil podlaga za analizo statističnih podatkov iz leta 1931. Prav tako je tudi obseg štirih avtonomnih mest (Ljubljana, Maribor, Celje in Ptuj) ter okrajev prilagojen stanju iz leta 1939. Hkrati so nekatere imena občin, ki so bila po drugi svetovni vojni spremenjena, prilagojena sedanjemu poimenovanju. S poudarjenimi števili je prikazano število Judov po posameznih okrajih in avtonomnih mestih, če so ta števila v oklepajih, so seštevek posameznih občin tega okraja.

Zunaj Prekmurja je tako živelo le zelo malo Judov. Leta 1880 jih je bilo 239, do prve svetovne vojne pa je njihovo število naraslo za dve petini na 334. Po razpadu Habsburške monarhije in nastanku jugoslovanske države je podobno kot v Prekmurju tudi v osrednji Sloveniji število Judov upadlo, vendar v tem primerov komaj za slabih 7%. Za razliko od Prekmurja je v naslednjih letih spet začelo naraščati in je leta 1937 doseglo vrh s 361 popisanimi osebami. Takšno naraščanje števila kranjskih in štajerskih Judov pa vseeno ni moglo kompenzi-

³¹ Darko Dukovski, Židovi u Istri između dva svjetska rata. V: Časopis za suvremenu povijest, št. 1, 1997, str. 81–82. Slavko Gaberc, Tiha asimilacija istrskih Židov. V: Primorska srečanja, 2000, št. 229, str. 347–349.

³² August Walzl, Die Juden in Kärnten und das Dritte Reich. Klagenfurt 1987, str. 35.

Tabela 3. Prisotno judovsko prebivalstvo z ozemlja Dravske banovine po popis iz leta 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1931 in 1937 glede na okraje in avtonomna mesta ter občine z dne 1. julija 1939

okraj in avtonomna mesta	občine	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1937
Brežice		(7)	(11)	(7)	(5)	(12)	(8)	(2)
	Bizeljско	3	3	6	2	2	1	1
	Brežice	1		1		3	1	
	Kozje					4		
	Podčetrtek		1					
	Brestanica					2	2	
	Sevnica	3	1			1	4	1
	Velika Dolina		6		3			
Celje (mesto)		10	6	23	25	26	30	21
Celje		(4)	(1)		(4)	(19)	(4)	
	Celje okolica				1	8		
	Loka					6		
	Petrovče	4	1				1	
	Polzela					3		
	Šentjur						3	
	Teharje				3			
	Prebold					2		
Črnomelj							(1)	(3)
	Črnomelj						1	3
Dravograd					(2)		(3)	(2)
	Dravograd						1	
	Ravne na Koroškem						1	
	Mežica						1	
	Vuhred				2			
	Vuzenica							2
Kamnik		(7)	(1)		(4)	(1)	(1)	(2)
	Domžale						1	
	Homec							2
	Kamniška Bistrica				4			
	Kamnik	7	1			1		

okraj in avtonomna mesta	občine	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1937
Kočevje		(3)	(3)	(9)				(2)
	Kočevje			2				
	Fara	3	3	7				2
Kranj		(9)			(3)		(16)	(20)
	Golnik						1	
	Kranj	9					13	20
	Stara Loka				3			
	Stražišče						1	
	Tržič						1	
Krško			(1)		(3)	(1)		
	Boštanj				3			
	Mokronog		1					
	Radeče					1		
Laško		(1)		(9)	(15)	(7)	(3)	(15)
	Laško	1			3			2
	Jurklošter				4			
	Trbovlje			9	8	7	3	13
Lendava						(310)	(207)	(160)
	Beltinci	146	152		61	4	3	3
	Bogojina					9	7	6
	Črenšovci					1	12	6
	Dobrovnik					13	7	2
	Gaberje					17		
	Genterovci						4	2
	Lendava	231	293		383	257	171	137
	Poljana						1	1
	Turnišče					9	2	3
Litija				(7)	(2)		(1)	
	Litija			4	1		1	
	Zagorje			3	1			
Ljubljana (mesto)		75	83	105	116	96	95	138
Ljubljana		(1)		(4)	(6)		(15)	
	Borovnica			2				
	Polje	1		1	6		15	
	Račna			1				
Ljutomer		(14)	(8)	(7)	(8)	(9)	(15)	(6)
	Ljutomer	11	8	7	5	3	12	2
	Radenci				3	6		

okraj in avtonomna mesta	občine	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1937
	Štrigova						3	4
	Veržej	3						
Maribor (mesto)		37	64	62	66	64	81	68
		(7)	(15)	(2)	(4)	(8)	(11)	(17)
Maribor desni breg	Črešnjevce				1			
	Pobrezje						5	6
	Poljčane	7	6	1	1			
	Pragersko							3
	Rače				1			
	Ruše					1	4	
	Slovenska Bistrica		2					
	Spodnja Polskava		4	1	1	5	1	
	Makole					2		4
	Lovrenc na Pohorju		3				1	4
Maribor levi breg				(1)			(9)	(6)
	Košaki			1			8	6
	Velka						1	
						(314)	(269)	(257)
Murska Sobota	Bodonci					8	3	4
	Cankova					2	3	4
	Gornji Petrovci					7	7	3
	Grad					5		3
	Križevci v Prekmurju					8	3	6
	Kupšinci					5		
	Martjanci					11	9	8
	Murska Sobota	311	311		234	175	159	150
	Murska Sobota okolica					17	16	14
	Pečarovci						3	
	Pertoča					5	5	5
Puconci					2	1	6	

okraji in avtonomna mesta	občine	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1937
	Rogaševci					25	21	18
	Selo					13	7	6
	Šalovci					21	26	21
	Tišina					10	6	9
Novo mesto			(1)	(13)	(8)		(2)	(3)
	Novo mesto		1		3			
	Mirna Peč				1			
	Šmihel- Stopiče			13	4		1	
	Trebnje							3
	Toplice						1	
Ptuj (mesto)		41	54	37	37	28	32	29
Ptuj		(10)	(14)	(25)	(18)	(31)	(10)	(15)
	Breg					8		
	Grajena				1			
	Majšperk					6	1	3
	Ormož			2	2	1		
	Rogoznica		1	2	3	3	2	
	Središče ob Dravi	10	8	15	8	7	5	6
	Cirkulane	6	5	6	4	5	1	2
	Gorišnica						1	4
	Lovrenc na Dravskem Polju					1		
Radovljica				(2)	(3)	(7)	(5)	(11)
	Bled					7	4	11
	Jesenice			1				
	Lesce				1			
	Kranjska gora			1	2		1	
Slovenj Gradec				(9)		(3)	(8)	
	Mislinja			6				
	Slovenj Gradec			3			4	
	Šoštanj (mesto)					3		
	Topolšica						4	

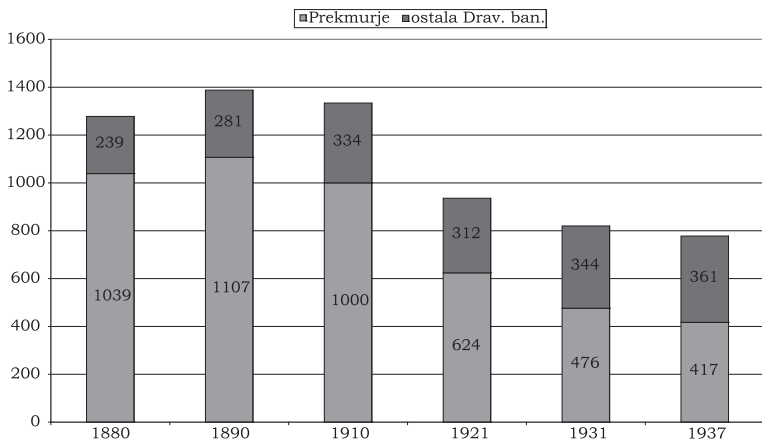
okraj in avtonomna mesta	občine	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1937
		(7)	(19)		(3)		(7)	(1)
Šmarje pri Jelšah	Planina pri Sevnici						1	
	Rogatec		10				1	1
	Rogaška Slatina				3			
	Polje ob Sotli	1						
	Pristava		1					
	Šmarje pri Jelšah	6	8				1	
	Žusem						4	
∑ Prekmurje		1039	1107 ³³		1000	624	476	417
∑ ostalo		239	281	322	334	312	344	361
SKUPAJ		1278	1388		1334	936	820	778

Vir: Special Orts-Repertorium von Krain : Obširen imenik krajev na Kranjskem. Wien 1884. Special Orts-Repertorium von Krain : Specijalni repertorij krajev na Kranjskem : na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien 1894. Leksikon občin za Kranjsko : izdela po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900. Wien 1906. Spezialortsrepertorium von Krain : Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1919. Special Orts-Repertorium von Steiermark : Obširen imenik krajev na Štajerskem. Wien 1883. Leksikon občin, kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru: Izdela po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900: Štajersko. Wien 1904. Special Orts-Repertorium von Steiermark : Specijalni repertorij krajev na Štajerskem : na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien 1893. Specialni krajevni repertorij za Štajersko : izdela na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910. Wien 1918. Popis stanovništva 1921, str. 292–345. Splošni pregled Dravske Banovine, str. 4–19. AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

rati veliko hitrejšega upadanja števila Judov v Prekmurju, zlasti še, ker je bila judovska skupnost v Prekmurju sprva tudi veliko številčnejša (Graf 2). Zato je število Judov z ozemlja kasnejše Dravske banovine že leta 1890 doseglo višek, nato pa je samo še upadalo. Ob tem so prekmurški Judje vedno bolj izgubljali svojo relativno težo. Če je judovska skupnost v Prekmurju še leta 1880 predstavljala več kot 80% Judov z ozemlja Slovenije, se je to razmerje do leta 1937 zmanjšalo na komaj še 54% v korist Judov iz ostale Dravske banovine.

³³ Leta 1889.

Graf 2. Število Judov v mejah ozemlja Dravske banovine med leti 1880 in 1937

Vir: Special Orts-Repertorium von Krain : Obširen imenik krajev na Kranjskem. Wien 1884. Special Orts-Repertorium von Krain : Specialni repertorij krajev na Kranjskem : na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien 1894. Leksikon občin za Kranjsko : izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudnia 1900. Wien 1906. Spezialortsrepertorium von Krain : Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1919. Special Orts-Repertorium von Steiermark : Obširen imenik krajev na Štajerskem. Wien 1883. Leksikon občin, kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru: Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien 1893. Specialni krajevni repertorij za Štajersko : izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910. Wien 1918. Popis stanovništva 1921, str. 292-345. Splošni pregled Dravske Banovine, str. 4-19. AS 68, fasc. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

Število teh Judov bi bilo le nekoliko večje, če bi jim prišteli tudi tiste, ki so izstopili iz judovske vere. Ker za razliko od Ogrske v avstrijski polovici Habsburške monarhije mešane judovsko krščanske poroke niso bile dovoljene, je bilo v Cislajtaciji posledično tudi veliko več izstopov iz vere. Ta pojav je bil zlasti značilen za Dunaj. V nobenem drugem mestu Evrope se ni dalo krstiti toliko Judov kot prav na Dunaju. Po letu 1900 se je tu letno dalo krstiti od 500 do 700 oseb. Po drugi strani je v tem času letno tudi do 200 oseb vstopilo v judovsko versko skupnost. Judje niso zapuščali svoje vere le zaradi poroke s kristjani, temveč v vedno večji meri tudi zaradi poklicne kariere, predvsem v državnih in drugih

službah, ki so zahtevale univerzitetno izobrazbo. Toda glede na zelo številčno judovsko populacijo na Dunaju teh prestopov nikoli ni bilo posebno veliko.³⁴ V ostalih avstrijskih deželah pa je bilo še veliko manj krščenih Judov. Zlasti malo jih je bilo v samem središču Judovstva v Galiciji in Bukovini, toda tudi v neprimerno bolj svetovljanski Pragi in Trstu jih ni bilo veliko. V povprečju je v avstrijskih deželah vsako leto iz judovske skupnosti izstopilo 840 do 900 oseb kar je znašalo letno 1 izstop na okoli 1400 Judov. Posledično je morale biti zelo malo verskih izstopov tudi na Kranjskem in slovenskem Štajerskem, do propada Habsburške monarhije mogoče le okoli 10.³⁵

Po znanih podatkih za Ljubljano so se npr. v Ljubljani do prve svetovno vojne pokristjanili le trije moški in v celoti še ena družina. Tudi v Jugoslaviji je bilo teh izstopov dolgo časa zelo malo. V 20. letih je bilo le nekaj posamičnih primerov. Po prihodu nacizma na oblast v Nemčiji se je po letu 1933 število izstopov iz judovske vere sicer nekoliko povečalo in je bilo skoraj vsako leto zabeleženo par primerov, toda v primerjavi s celotnim judovskim prebivalstvom jih je bilo še vedno zelo malo. Šele po nemški zasedbi Avstrije in Češke se je število konvertitov hitro povečalo na več deset oseb in je doseglo svoj vrh med leti 1940/41.³⁶ Podobno je bilo tudi v Zagrebu, kjer je bilo 90% vseh primerov judovskih konvertitov zabeleženo po letu 1938.³⁷

Popis Judov v Dravski banovini iz leta 1937 je bil torej opravljen pred tem valom izstopov po letu 1938, zato je v popisu zabeležena tudi velika večina Judov, ki so takrat izstopili, hkrati pa je zabeležena tudi večina Judov, ki so že zapustili judovsko vero, vendar še niso vstopili v kakšno drugo vero in so bili zato zabeleženi kot osebe brez vere. Spodnja tabela tako prikazuje vero popisanih Judov in njihovih družinskih članov z izjemo

³⁴ Beller, *Wien und die Juden 1867–1938*, str. 19.

³⁵ Monika Richarz, *Die Entwicklung der jüdischen Bevölkerung*. V: *Deutsch-Jüdische Geschichte in der Neuzeit*, 3. del: *Umstrittene Integration 1871–1918*, München 1997, str. 21–22. Bihl, *Die Juden*, str. 909–910.

³⁶ Andrej Pančur, Mojca Sorn, Renato Podberšič in Damjan Hančič, *Izstopi iz judovske vere*. V: *Premoženjski položaj Judov*.

³⁷ Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj : židovske zajednice*, 2. del., Zagreb 2004, str. 162–163.

Tabela 4. Vera Judov in njihovih družinskih članov v Dravski banovini izven Prekmurja leta 1937

	število	v%
brez vere	23	6
evangeličanska	2	1
judovska	293	81
judovska (kasneje izstopi)	22	6
judovska (prej katoliška)	1	
katoliška	17	5
pravoslavna	2	1
starokatoliška	1	
	361	

Vir: AS 68, a.e. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

prekmurskih Judov. Kar 87% oseb je ob popisu imelo judovsko vero, 6% jih je bilo brez vere, ostalih 7% pa je imelo katero od krščanskih ver. V naslednjih letih je judovsko vero zapustilo še dodatnih 6% leta 1937 popisanih oseb, tako da je ob začetku druge svetovno vojne najmanj petina judovske populacije v osrednji Sloveniji ni bila del judovske verske skupnosti. V Prekmurju je bilo teh konvertitov še veliko manj. Med popisanimi 417 osebami so bili samo 3 evangeličani in 2 brezverca.

Večina zabeleženih nejudovskih vernikov je živela v mešanih zakonih. V jugoslovanskem delu Slovenije je namreč še vedo veljal avstrijski zakon, po katerem niso bile veljavne poroke med kristjani in osebami, ki niso pripadale krščanski veri.³⁸ Tako je tudi za poroke med kristjani in Judi veljal zadržek verske različnosti. Po prvi svetovni vojni se je ta zakonodaja razširila še na Prekmurje, kjer je prej veljala veliko bolj liberalna ogrska zakonodaja iz leta 1895. Če je po veljavni avstrijski zakonodaji iz leta 1868³⁹ npr. katoličan hotel skleniti zakonsko zvezo z Judom, je moral najprej dobiti dovoljenje od države in od katoliške cerkve, drugače se ni mogel poročiti.

Po takšni poti je morala npr. iti tudi katoličanka

³⁸ Josef Schey, Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für das Kaiserthum Österreich in der Fassung nach den drei Teilnovellen, Wien 1916, str. 48.

³⁹ Gesetz vom 25. Mai 1868, wodurch die interconfessionellen Verhältnisse der Staatsbürger in den darin angegebenen Beziehungen geregelt werden, št. 49. V: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1868, št. 19, str. 99-100.

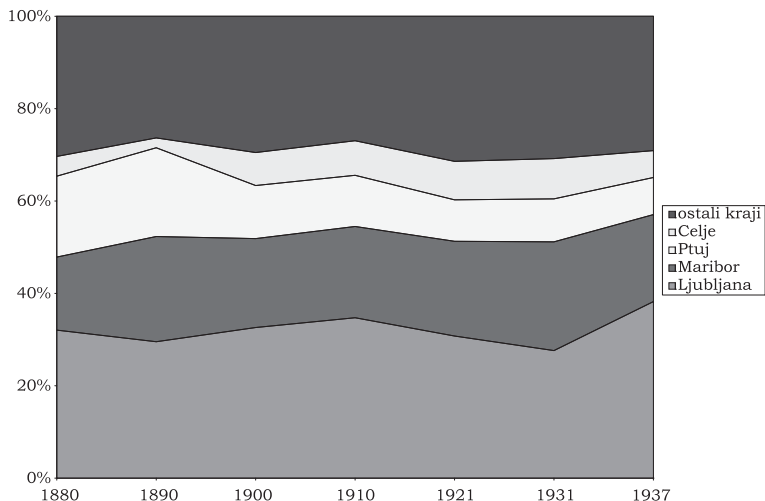
Sidonija Novak, uradnica iz Murske Sobote, če se je hotela poročiti z judovskim mesarjem Andrejem Fischerjem, ki je bil oče njenega nezakonskega otroka. V svoji prošnji je Sidonija tudi zagotovila, da se bosta poročila v katoliški cerkve in »da bodo vsi otroci obojega spola ostali moje vere t. j. katoliške in da se moj mož ne bo nigrad vmešaval v moje, kakor tudi ne v izpolnjevanje verskih dolžnosti otrok.« Levantinski knezoškofijski ordinariat iz Maribora je tako 11. oktobra 1937 na podlagi papeževega pooblastila z dne 1. oktobra 1937 podelil Sidoniji Novak izpregled zadržka različnosti vere, hkrati pa je dobila dovoljenje za poroko tudi od Kraljeve banške uprave Dravske banovine.⁴⁰

Ker takšnega izpregleda zadržka različnosti ni bilo lahko dobiti, so bili veliko bolj pogosti primeri, da je posameznik preprosto izstopil iz judovske verske skupnosti. Te osebe, ki so z izstopom ostale brez vere, so imele pred seboj dve možnosti. Lahko so preprosto ostali brezverci in se kot takšni tudi poročali. Veliko več je primerov, da so nato prevzeli kakšno drugo vero. Za otroke, ki so odraščali v mešanih zakonih, sploh ni bilo nujno, da so bili vzgajani v prevladujoči katoliški ali kakšni drugi krščanski veri. Po veljavni avstrijski zakonodaji so imeli v mešanih zakonih rojeni sinovi očetovo vero in hčerke materino vero. Vendar sta pri tem imela zakonca možnost, da s pogodbo pred ali po poroki določita drugače. Družina Kos iz Maribora je zelo lep primer versko mešane družine, kjer so imeli tudi otroci različno vero. Jelka Kos z dekliškim priimkom Göstl je tudi v poroki obdržala svojo judovsko vero. Njen mož Hinko je bil katoličan, zato so bili katoličani tudi vsi trije njegovi sinovi. Nasprotno sta obe hčerki imeli judovsko vero.

Število Judov, ki so živeli v mešanih zakonih in so se odrekli svoji veri, je bilo seveda nekoliko večje kot pa ga kažejo številke popisa iz leta 1937, kajti te osebe so predstavljale velik del tistih oseb judovskega izvora, ki jih popis ni zajel. Kljub temu pa tudi ti dopolnjeni podatki iz let 1937/45 ne spremenijo splošne podobe o judovski populaciji v Dravski banovini iz leta 1937.

⁴⁰ AS 68, fasc. 29–19/1937, št. 28253, Spreglek zakonskega zadržka različnosti vere Novak Sidoniji.

Graf 3. Prisotno judovsko prebivalstvo z ozemlja Dravske banovine brez Prekmurja po večjih mestih (1880–1937)

Vir: Special Orts-Repertorium von Krain : Obširen imenik krajev na Kranjskem. Wien 1884. Special Orts-Repertorium von Krain : Specijalni repertorij krajev na Kranjskem : na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien 1894. Leksikon občin za Kranjsko : izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900. Wien 1906. Spezialortsrepertorium von Krain : Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1919. Special Orts-Repertorium von Steiermark : Obširen imenik krajev na Štajerskem. Wien 1883. Leksikon občin, kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru: Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900: Štajersko. Wien 1904. Special Orts-Repertorium von Steiermark : Specijalni repertorij krajev na Štajerskem : na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien 1893. Specialni krajevni repertorij za Štajersko : izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910. Wien 1918. Popis stanovništva 1921, str. 292–345. Splošni pregled Dravske Banovine, str. 4–19. AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

Slovenija se tako tudi v tem pogledu ujema s trendom v sosednjih državah, kjer je npr. glede na nacistični popis Judov iz leta 1939 v Avstriji skoraj 87% takratne judovske populacije izviralo iz nemešanih družin, v katerih so vsi tudi imeli judovsko vero.⁴¹

Kranjski in štajerski Judje, ki so zajeti v različnih

⁴¹ Avraham Barkai, Jüdisches Leben unter der Verfolgung. V: Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit, 4. del: Aufbruch und Zerstörung, München 1997, str. 226, 243–244.

popisih iz Tabele 3, so bili ves čas izrazito mestno prebivalstvo. V celotnem popisanem obdobju jih je kar okoli tri četrtine živelo v mestih z več kot 2000 prebivalci (Ljubljana, Maribor, Celje, Ptuj, Domžale, Kranj, Trzič, Trbovlje, Zagorje, Novo mesto). Takšno razmerje so prekmurski in hrvaški Judje dosegli šele v jugoslovanski državi, ob tem, da sta bili prekmurski mestni naselji sorazmerno veliko manjši kot pa osrednja slovenska mesta. Kot je razvidno iz spodnjega Grafa 3 je vso obravnavano obdobje okoli 70% kranjskih in štajerskih Judov živelo v največjih slovenskih mestih, zlasti v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptuj.

V ostalih krajih je večinoma prebivalo le nekaj Judov, velikokrat samo eden. Poleg tega le zelo redka od njih kažejo naselitveno kontinuiteto in s tem možnost daljšega bivanja vsaj kakšne judovske družine. Eden od teh krajev je bilo Središče ob Dravi, kjer je že leta 1880 živelo 10 Judov, v naslednjih desetletjih od 7 do 8 in leta 1931 še vedno 5. Glede na popis Judov iz leta 1937 je bila v tem kraju že leta 1881 rojena Regina Löwy, ki se je kasneje poročila s hrvaškim judovskim trgovcem Gezo Mitzkyjem. Leta 1909 se jima je rodil sin Branko in leta 1911 še hči Zora. Sin se je poročil z Matildo rojeno Moharič iz Gorice, leta 1929 pa sta dobila sina Mitjo. Tudi v Ljutomeru je bilo zaznati stalno prisotnost Judov, saj je bila tu že leta 1882 rojena Roza Rosenberg, ki je nato tu živela vse do druge svetovno vojne. Podobno se je tudi v občini Cirkulane že kmalu naselila hrvaška judovska družina Moses in že leta 1877 tukaj dobila sina Oskarja. Ta je kasneje s spremenjenim priimkom Marič kot trgovec živel na Ptuj, v Cirkulanah pa se je naselila družina Blass.

Kontinuiteta judovske naselitve ni bila šibka le v manjših, temveč tudi v večjih slovenskih mestih. Najbolj številčno judovsko skupnost v Ljubljani naj bi na začetku 20. stoletja tvorilo samo kakšnih dvanajst družin⁴² ter v 20. letih 10 družin,⁴³ od katerih pa jih je le

⁴² J. K. Podgorjanski, Judje na Kranjskem. V: Zbornik Matice Slovenske, št. 7, 1906, str. 149.

⁴³ AS 68, fasc. 29–2/1924–31, št. 730, Izraeliti mariborske in ljubljanske oblasti, inkorporacija v izraelsko cerkveno občino Murska Sobota, 10. 12. 1927.

kakšna polovica ostala v mestu tudi v drugi generaciji. Ti stalno naseljeni Judje so bili v glavnem trgovci. Velika večina drugih judovskih trgovcev se je v mestu zadrževala le krajši čas. Prav tako so bili fluktaciji podvrženi judovski igralci, dijaki ter nenazadnje vojaki. Po prvi svetovni vojni so začeli bolj množično prihajati še uradniki komercialne, bančne in tehnične stroke.⁴⁴ Podobno je bilo verjetno tudi v drugih slovenskih mestih.

Celo največja slovenska mesta so bila namreč premajhna, da bi lahko pritegnila večje število judovskih priseljencev. Po odpravi prepovedi naseljevanja Judov na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem so tudi v te dežele po letu 1867 hitro prišli predvsem judovski trgovci, obrtniki in tudi industrialci, ki so iskali možnost dobrega zaslužka. Podobno kot v Prekmurju so se nekateri od njih tudi na Štajerskem naseljevali kot vaški trgovci. Toda za razliko od Prekmurja so tako na vasi kot v mestih v svojih trgovskih in tudi obrtnih dejavnostih naleteli na veliko močnejšo domačo konkurenco. Po drugi strani pa so se Judom že v začetnem obdobju naseljevanja v osrednjih slovenskih deželah odpirale ugodne gospodarske priložnosti v avstrijskih velemestih, predvsem na hitro rastočem Dunaju. Tudi gospodarsko hitro se razvijajoči Gradec je bil za štajerske Jude veliko bolj privlačen kot pa manjša spodnještajerska mesta.

Čeprav je judovsko prebivalstvo iz osrednje Slovenije večinoma živelo skoncentrirano v mestih, tudi tam njihov delež ni bil nikoli zelo visok. V Ljubljani so tako leta 1921 predstavljali 0,18% celotnega prebivalstva, v Mariboru 0,2% in na Ptujju 0,63%. Do leta 1931 se je nato v nasprotju s Prekmurjem okrepilo število Judov v industrijskih mestnih središčih kot sta bili Maribor (s 64 na 81, skupaj s predmestnim Pobrežjem še več) in industrijsko hitro se razvijajoči Kranj (13). Če k Ljubljani prištejemo še njegovo dejansko predmestje Polje, se je tudi tu število Judov dvignilo na 110. S tem se je npr. v Mariboru tudi za malenkost povečal delež Judov glede na skupno prebivalstvo (0,24%). Nasprotno se je na Ptujju, kjer je leta 1931 živelo 31 Judov, njihov delež

⁴⁴ Valenčič, Židje v preteklosti Ljubljane, str. 57–65.

v primerjavi z naraščajočim skupnim prebivalstvom celo nekoliko zmanjšal (0,47%). Prav tako se je zgodilo v Ljubljani (0,12%), vendar je bilo tu ob popisu leta 1937 zabeleženo absolutno največ Judov.

V primerjavi z ostalo Jugoslavijo je v Dravski banovini živel malo judovskega prebivalstva. Leta 1921 so Judje tako predstavljali 0,09% celotnega prebivalstva, leta 1931 pa zaradi upadanja števila prekmurskih Judov komaj še 0,07% skupnega prebivalstva Dravske banovine. Takrat so jugoslovanski Judje predstavljali 0,5% skupnega prebivalstva. Sorazmerno manj Judov kot v Dravski banovini je živel samo še v Primorski (Dalmacija in zahodna Hercegovina) in Moravski banovini (vzhodni in osrednji del Srbije), v prvi 0,06% in v slednji 0,04%. Nasprotno so v Beogradu Judje predstavljali kar 3% skupnega prebivalstva.⁴⁵

Toda ta slika se povsem spremeni če razmejimo prekmurske in ostale Jude. Prekmurski Judje so tako predstavljali 0,52% prekmurskega prebivalstva, se pravi nekaj več kot je znašalo jugoslovansko povprečje. Kot kaže spodnja Tabela 5, je bilo v primerjavi z drugimi evropskimi državami judovsko prebivalstvo v Prekmurju sicer veliko šibkejše kot v močnih judovskih skupnostih vzhodne in srednje Evrope, vendar še vedno močnejša kot v marsikateri zahodnoevropski in predvsem skandinavski državi. Nasprotno je samo še v Španiji živel sorazmerno manj Judov kot v ostali Dravski banovini. Celotna Dravska banovina pa se kljub svoji majhni judovski skupnosti odreže še vedno bolje kot Finska, Norveška in Portugalska.

Seveda so tudi v drugih evropskih državah obstajale velike regionalne razlike glede poseljenosti judovskega prebivalstva. V najbolj sorodnem primeru Avstrije je tako tudi obstajala velika razlika med nekdanjo ogrsko deželo Gradiščansko z 1,2% judovskih prebivalcev in Vorarlbergom s komaj 0,03%. Obenem pa so tu Judje na Dunaju celo predstavljali dobrih 9% prebivalstva, se pravi toliko kot na Poljskem. Toda za razliko od Dravske banovine brez Prekmurja je v vseh avstrijskih deželah z

⁴⁵ Popis stanovništva 1931, 2. del, str. VI-XII.

Tabela 5. Judje v evropskih državah in v Dravski banovini okoli leta 1931

	prebivalstvo	Judje	Judje ‰%
Poljska	32.107.000	3.125.000	9,73
Litva	2.125.000	167.000	7,86
Madžarska	8.685.000	473.000	5,45
Latvija	1.900.000	96.000	5,05
Romunija	18.024.000	800.000	4,44
Avstrija	6.736.000	220.000	3,27
Češkoslovaška	14.729.000	380.000	2,58
Nizozemska	7.936.000	120.000	1,51
Grčija	6.205.000	73.000	1,18
Nemčija	63.181.000	589.500	0,93
Bolgarija	5.944.000	50.000	0,84
Velika Britanija in Irska	48.995.000	300.000	0,61
Luksemburg	300.000	1.750	0,58
Belgija	8.092.000	45.000	0,56
Prekmurje	90.717	476	0,52
Jugoslavija	13.934.000	68.405	0,49
Švica	4.066.000	18.500	0,45
Estonija	1.117.000	5.000	0,45
Francija	41.835.000	160.000	0,38
Danska	3.544.000	5.500	0,16
Italija	41.652.000	45.000	0,11
Švedska	6.142.000	6.000	0,1
Dravska banovina	1.144.298	820	0,07
Finska	3.463.000	1.800	0,05
Norveška	2.814.000	1.450	0,05
Portugalska	6.826.000	2.500	0,04
Drav. ban. brez Prek.	1.053.581	344	0,03
Španija	23.907.000	3.000	0,01

Vir: I. Korallnik, Untersuchungen über die Zahl der Juden in Europa Anfang 1931. V: Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden, št. 3, 1931, str. 43; Wolfgang Köllmann, Bevölkerung und Raum in Neuerer und Neuester Zeit. Würzburg 1965.

izjemo Dunaja število Judov po prvi svetovni vojni občutno upadalo.⁴⁶

⁴⁶ Lichtblau, Integration, str. 498, 501.

Nasprotno je bila Dravska banovina še vedno privlačna za posamezne judovske priseljence, kateri so zaradi relativne majhnosti judovske skupnosti na tem območju predstavljali pomemben delež judovske populacije. Glede na popis prebivalstva iz leta 1931 je bilo samo 1,5% prisotnega popisanege prebivalstva Dravske banovine tujih državljanov. Nasprotno je bilo kar četrtna popisanih Judov iz leta 1937 tujih državljanov. Toda tudi v tem primeru so bile med prekmurskimi in ostalimi Judi velike razlike. V Prekmurju je bila večina Judov jugoslovanskih državljanov, drugje pa komaj dobra polovica.

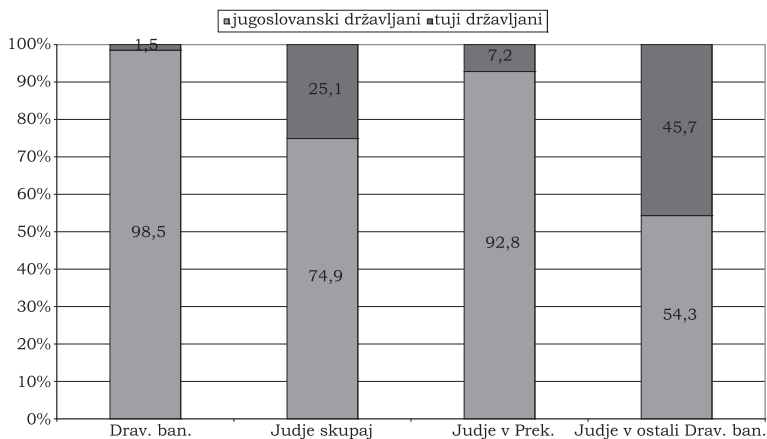
Večina tujih Judov je prihajala iz sosednjih srednjeevropskih držav. Spodnja tabela 6 tako prikazuje, da jih je največ imelo češkoslovaško, nato pa avstrijsko državljanstvo. Od tega so skoraj vsi živeli izven Prekmurja. V Prekmurju je velika večina tujih judovskih državljanov seveda prihajala iz Madžarske, toda obenem je prav toliko madžarskih državljanov živelo tudi drugje v Dravski banovini. Poleg madžarskih državljanov so bile v Prekmurju številčno močnejše zastopane samo še osebe brez državljanstva. Te osebe še niso imele urejenega državljanstva oziroma so se zaradi prošnje za jugoslovansko državljanstvo že odrekle svojemu nekdanjemu državljanstvu. Prav tako veliko kot madžarskih je bilo še poljskih državljanov. Večina jih je bila študentov v Ljubljani. Pomemben delež tujih državljanov so predstavljali samo še nemški državljanji.

Na žalost niso znani podatki, od kje so prihajali vsi tuji državljanji, ki so leta 1931 živeli v Dravski banovini. Ti podatki so znani le za celotno Jugoslavijo in so v primerjavi z tujimi judovskimi državljanji iz Dravske banovine iz leta 1937 prikazani v spodnji Tabeli 7.⁴⁷

Delež češkoslovaških državljanov je v obeh primerih praktično enak in predstavlja dobro četrtno vseh tujih državljanov. Praktično prav tako enak je delež madžarskih državljanov. Prav nič ni presenetljivo, da je bilo v Dravski banovini veliko več tujih državljanov iz bližnje

⁴⁷ Ostale balkanske države (Albanija, Bolgarija, Grčija) so skupaj s Turčijo.

Graf 4. Tuji in jugoslovanski državljani med Judi (leta 1937) in celotnim prebivalstvom Dravske banovine (leta 1931)

Vir: AS 68, fasc. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

Tabela 6. Državljanstvo Judov v Dravski banovini leta 1937

	Prekmurje		ostala Drav. ban.		skupaj	
	št.	v %	št.	v %	št.	v %
avstrijsko	1	0,2	37	10,2	38	4,9
brez drž.	7	1,7	4	1,1	11	1,4
češkoslovaško	2	0,5	52	14,4	54	6,9
italijansko			1	0,3	1	0,1
jugoslovansko	387	92,8	196	54,3	583	74,9
madžarsko	15	3,6	16	4,4	31	4
nemško			19	5,3	19	2,4
poljsko			31	8,6	31	4
romunsko			2	0,6	2	0,3
rusko			2	0,6	2	0,3
ostali svet⁴⁸			1	0,3	1	0,1
neznano	5	1,2			5	0,6
skupaj	417	100	361	100	778	100

Vir: AS 68, fasc. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

⁴⁸ Egipt.

Tabela 7. Tuji državljani v celotni Jugoslaviji 1931 in med Judi v Dravski banovini 1937 v %

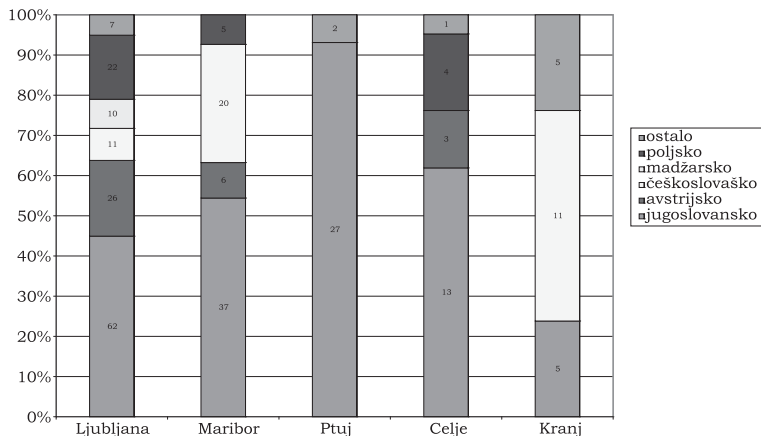
	Jugoslavija v %	Judje v %
avstrijsko	7	19,5
brez drž.	0	5,6
češkoslovaško	27,3	27,7
francosko	0,8	
italijansko	14,8	0,5
madžarsko	15,1	15,9
nemško	2,3	9,7
poljsko	5,1	15,9
romunsko	1,9	1
rusko	19	1
švicarsko	0,2	
ostale balk. drž. ⁵⁰	5	
ostale evr. drž.	0,5	
ZDA	0,8	
ostale amer. drž.	0,1	
ostali deli sveta		0,5
neznano		2,6

Vir: AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

Avstrije ter celo iz Nemčije kot pa jih je bilo drugje v Jugoslaviji. Visok delež poljskih judovskih državljanov je tudi v tem primeru šel na račun študentov v Ljubljani. Zelo malo pa je bilo med Judi italijanskih državljanov, katerih je bilo zaradi slovenskih primorskih beguncev v Dravski banovini verjetno še veliko več kot pa drugje v Jugoslaviji. Presenetljivo je italijansko državljanstvo imela samo Lavra Levi, ki se je v Ljubljano priselila šele pred par leti. Še bolj presenetljivo pa je, da je bilo med Judi zelo malo nekdanjih ruskih državljanov, ki so po oktobrski revoluciji pribežali v Jugoslavijo. Na Ptujju je kot ruski državljan tako skupaj z ženo živel samo tipograf Salomon Geršanovič, ki je iz Odese pribežal leta 1919.

Tuji Judi so se bolj intenzivno priseljevali v večjih slovenskih mestih, ki so se hitro razvijala. V Ljubljani je bilo tako več kot polovica vseh Judov tujih državljanov, nekoliko manj tujih priseljencev pa je privabil industrijski Maribor in tudi Celje. Sorazmerno največ

Graf 5. Državljanstvo Judov v večjih slovenskih mestih leta 1937

Vir: AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

tujih Judov je privabil Kranj, kjer se je industrija začela hitro razvijati v 20. letih 20. stoletja. Šele takrat se je v Kranju oblikovala manjša judovska skupnost. V turističnem Bledu pa je bilo vseh 11 popisanih Judov tujih državljanov. Ljubljana je kot upravno, poslovno in finančno središče ter tudi univerzitetno mesto pritegnilo priseljence iz največ različnih držav. Nasprotno sta industrijsko razvita Maribor in predvsem Kranj pritegnila zlasti češkoslovaške državljane, ki so bili v tem času eden od poglobitvinih dejavnikov nagle slovenske industrializacije. Nasprotno je razvojno nedinamičen Ptuj privabil najmanj tujih Judov. Podobno kot v Prekmurju so tudi na Ptujju glavnino judovske naselbine še vedno predstavljali lokalni trgovci.

Razvojni zaostanek Prekmurja pride v primerjavi z ostalo slovenijo še bolj do izraza, če natančneje analiziramo domovinsko pravico jugoslovanskih državljanov. Ni bilo namreč nujno, da so vsi jugoslovanski državljani prihajali iz Slovenije. Spodnja tabela 8 tako prikazuje domovinsko pravico leta 1937 popisanih Judov glede na današnje meje držav naslednic Jugoslavije:

Tabela 8. Domovinska pravica jugoslovanskih judovskih državljanov v Dravski banovini iz leta 1937 glede na sedanje državne meje

	Prekmurje		ostala Drav. ban.		skupaj	
	št.	v %	št.	v %	št.	v %
Bosna			7	3,6	7	1,1
Hrvaška	2	0,5	62	31,6	64	10,4
Makedonija	1	0,2	1	0,5	2	0,3
Slovenija	405	97,1	112	57,1	517	84,3
Srbija	3	0,7	13	6,6	16	2,6
neznano	6	1,4	1	0,5	7	1,1
skupaj	417	100	196	100	613	100

Vir: AS 68, fasc. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

Čeprav je kar 85% vseh Judov sicer izviralo iz Slovenije, je ta slika v primeru pogleda na Prekmurje in ostalo Dravsko banovino zopet diametralno različna. Skoraj vsi prekmurški Judje so bili namreč domačini, nasprotno jih je drugje samo 57% izviralo iz Slovenije, skoraj tretjina pa jih je prihajala iz Hrvaške. Predvsem v primeru Ptuja se kaže velika navezanost tamkajšnje judovske naselbine na bližnjo hrvaško judovsko skupnost, saj ima tam domovinsko pravico kar 55% vseh Judov. Nasprotno kaže predvsem Maribor stalnost domače judovske skupnosti, kajti skoraj 80% tamkajšnjih jugoslovanskih državljanov ima tudi domovinsko pravico na ozemlju Dravske banovine. V primeru Celja ta odstotek dobrih 60% in v primeru Ljubljane 55%.

Visoka stopnja judovskih priseljencev pride še bolj do izraza, če upoštevamo kraj rojstva Judov iz popisa leta 1937. Ker so se državne meje za časa življenja popisanih Judov večkrat temeljito spreminjale, sem zaradi lažje predstave kraje rojstva umestil v okvire današnjih državnih meja. Na žalost ni bil naveden kraj rojstva za skoraj 13% vseh popisanih oseb, sorazmerno nekoliko manj v Prekmurju kot drugje v Dravski banovini.

Tabela 9. Država rojstva Judov v Dravski banovini iz leta 1937 glede na današnje državne meje

	Prekmurje		ostala Drav. ban.		skupaj	
	št.	v %	št.	v %	št.	v %
Avstrija	8	1,9	30	8,3	38	4,9
Bosna			6	1,7	6	0,8
Češka			39	10,8	39	5
Egipt			1	0,3	1	0,1
Grčija			1	0,3	1	0,1
Hrvaška	10	2,4	54	15	64	8,2
Italija			5	1,4	5	0,6
Madžarska	79	18,9	17	4,7	96	12,3
Makedonija	1	0,2			1	0,1
Nemčija	1	0,2	20	5,5	21	2,7
Poljska	1	0,2	19	5,3	20	2,6
Romunija	1	0,2	9	2,5	10	1,3
Slovaška	5	1,2	3	0,8	8	1
Slovenija	264	63,3	74	20,5	338	43,4
Srbija	2	0,5	1	0,3	3	0,4
Srbija (Vojvodina)			8	2,2	8	1
Ukrajina	1	0,2	19	5,3	20	2,6
neznano	44	10,6	55	15,2	99	12,7
skupaj	417	100	361	100	778	100

Vir: AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

Polovica vseh Judov iz Dravske banovine, o katerih je znan kraj rojstva, je bila tako rojena na ozemlju današnje Slovenije. Toda ta relativno visok odstotek gre predvsem na račun 70% prekmurskih Judov, ki so se rodili v Prekmurju. Od ostalih Judov se jih je v Sloveniji rodila samo četrtina. Velika večina ostalih prekmurskih Judov se je rodila na Madžarskem, predvsem v bližnjih mestih in vaseh, ki so v času dvojne monarhije prav tako kot prekmurski kraji ležali v županijah Zala in Vas (mdr. Zalaegerszeg, Szombathely, Nagykanizsa, Letenye, Magyarszombatfa, Mikefa, Zalaölvő, Resznek, Velemér, Szepetnek, Tornyiszentmiklós). Kot državi rojstva sta bili nato bolj pomembni samo še Hrvaška in Avstrija. Kar 98% prekmurskih Judov je bila torej rojena na ozemlju, ki je bilo pred razpadom Habsburške monarhije v okviru Ogrske. Večina Judov, ki je bila rojena

na ozemlju današnje Avstrije, je bila namreč rojena na Gradiščanskem (Güssing, Tschantschendorf), ki je bila prej v okviru Ogrske. Podobno je veljalo še za Romunijo. Le par posameznikov pa se je rodilo izven ozemlja nekdanje Habsburške monarhije.

Glede na kraj rojstva je judovsko prebivalstvo izven Prekmurja kazalo veliko večjo neenotnost, ki je bila posledica neprimerno višje stopnje migracij. Če pogledamo samo na ozemlju današnje Slovenije rojene Jude, potem pride ločenost obeh slovenskih judovskih skupnosti še bolj do izraza. V Prekmurju jih je bilo namreč rojenih le 6, skoraj vsi štajerski Judje so bili tudi rojeni na Štajerskem, od ljubljanskih Judov pa so bili prav vsi ostali tudi rojeni v mestu bivanja. Ker je bila osrednja Slovenija migracijsko veliko bolj privlačna, je bil velik del tam bivajočih Judov rojen na Hrvaškem, na Češkem in v Avstriji (Dunaj in Gradec), delno pa še na Madžarskem, v Nemčiji, na Poljskem in v Ukrajini. Zelo malo jih je bilo rojeno v Italiji in še v tem primeru so bili z eno izjemo vsi rojeni v Trstu in Gorici.

Skoraj toliko Judov kot jih je bilo rojenih v Sloveniji, jih je bilo rojenih v ostalih delih takratne Jugoslavije. Na območju nekdanje Cislajtanije jih je bila rojena dobra polovica, na ostalem območju nekdanje skupne monarhije pa še nadaljnja slaba tretjina. Kar petina Judov je bila rojena izven ozemlja nekdanje Habsburške monarhije, večinoma v Nemčiji, precej pa tudi na tistem ozemlju Poljske, ki je bilo prej v okviru Ruskega cesarstva.

Za razliko od Prekmurja, od koder so se Judje večinoma izseljevali, je ostalo ozemlje Dravske banovine v desetletjih pred popisom leta 1937 pritegnilo judovske priseljence iz praktično cele Habsburške monarhije. Praktično skoraj vsi ukrajinski in polovica poljskih Judov je bila rojena v Galiciji, kjer je pred propadom monarhije živelo največ habsburških Judov in od koder so se Judje množično izseljevali. Podobno se je v tem času tudi iz ogrske polovice monarhije veliko Judov selilo v avstrijsko polovico. Čeprav je bil glavni imigracijski center teh Judov Dunaj, se jih je kar nekaj razkropilo še po drugih avstrijskih deželah, med drugim nekaj tudi po slovenskih. Iz teh dežel so nato prihajali še po prvi

svetovni vojni, pri čemur so v primeru poljskih ozemelj prevladovali študentje. Tudi češke dežele so bile za Jude tradicionalna ozemlje izseljevanja, pri čemer se je predvsem po prvi svetovni vojni zaradi hitre industrializacije še okrepil prihod čeških Judov. Z izjemo ene italijanske Judinje, ki je bila rojena v Milanu, so bili ostali rojeni v Trstu in Gorici.

Prekmursko judovsko prebivalstvo je torej tudi v primeru kraja rojstva kazalo veliko večjo vpetost v domače okolje, ki je bila posledica relativno zgodnejše in množičnejše naselitve Judov na tem ozemlju ter njihovega množičnega izseljevanja, ki ga niso nadomestili novi priseljenci. Glede na popis Judov iz leta 1937 je po prvi svetovni vojni v Prekmurje prišlo samo 6% tamkajšnjih Judov, za katere so bili znani podatki o tem, od kdaj so bivali v državi (Jugoslaviji) oziroma v kraju bivanja, kjer so bili popisani. Popisovalci se namreč niso držali povsem notne metodologije. V Ljubljani so tako npr. predvsem popisovali, od kdaj Judje bivajo v Ljubljani, v Prekmurju pa so popisovali, od kdaj Judje bivajo na ozemlju takratne jugoslovanske države. Ker pa je večina prekmurskih Judov izvirala iz kraja bivanja, večina ostalih Judov pa se je v Slovenijo priselilo od drugod in nato ponavadi ni menjavala kraja bivališča znotraj Slovenije, so tudi podatki iz popisa dokaj zanesljivi.

Iz teh podatkov je tako jasno razvidno, da je glede na znane podatke manj kot tretjina judovske skupnosti izven Prekmurja že od svojega rojstva bivala na ozemlju Jugoslavije oziroma v kraju njihovega trenutnega bivališča. Manj kot desetina jih je prišla za časa obstoja Habsburške monarhije, ostali pa za časa nove Jugoslovanske države, od tega večina šele v zadnjih nekaj letih.

Razvoj judovskega prebivalstva Slovenije je bil vse do druge svetovne vojne v prvi vrsti odvisen od migracij. Zaradi izseljevanja je judovsko prebivalstvo v Prekmurju tako naglo upadalo, da tudi judovska imigracija v osrednja slovenska mesta ni mogla pokriti nastalega primanjkljaja. Obenem je bila fluktacija judovskega prebivalstva v osrednji Sloveniji zelo visoka. Glede na

Tabela 10. Od kdaj so judovski prebivalci Dravske banovine bivali v državi oziroma v kraju njihovega bivališča ob popisu 1937

	Prekmurje		ostala Drav. ban.		skupaj	
	št.	v %	št.	v %	št.	v %
stalno ⁴⁹	277	66	89	25	366	47
pred 1918	74	18	26	7	100	13
1918/29	17	4	40	11	57	7
1930/37	6	1	128	35	134	17
neznano	43	10	78	22	121	16
skupaj	417	100	361	100	778	100

Vir: AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

znane podatke iz leta 1937 se je kar 45% tamkajšnjih Judov priselilo šele po letu 1930. Ker se je med letoma 1931 in 1937 število popisanih Judov dvignilo le za 5% (Tabela 3), je večina novih priseljencev le nadomestila Jude, ki so se takrat odselili.

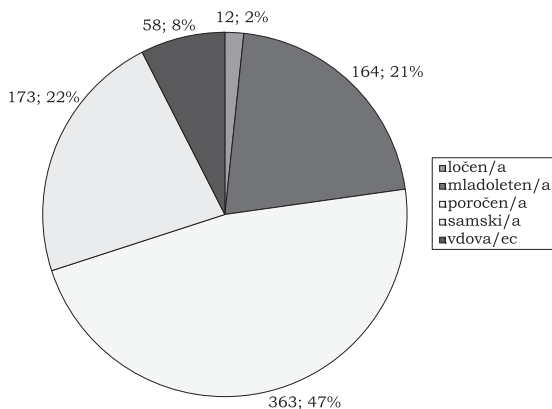
Čeprav je bil na ozemlju Dravske banovine v desetletju 1921–1931 porast prebivalstva enkrat manjši od jugoslovanskega povprečja in je v tem pogledu Dravska banovina ležala na samem repu v Jugoslaviji, je vseeno zabeležila skoraj 8% porast. V času, ko je celotno prebivalstvo Dravske banovine beležilo okoli 1% naravni prirastek,⁵⁰ se je število Judov zmanjševalo tudi zaradi manjšega prirastka. V tem pogledu so Judje zopet sledili splošnim trendom, ki so bili značilni za Jude v Srednji Evropi. S hitro urbanizacijo judovskega prebivalstva in z uspešno vključitvijo v meščansko družbo se je rodnost začela hitro zmanjševati že v zadnjih desetletjih 20. stoletja. Ker je bila smrtnost v primerjavi z večinskim prebivalstvom že prej občutno nižja in se tudi ni tako hitro zmanjševala kot rodnost, je bil posledično naravni prirastek vedno nižji. Judovsko prebivalstvo je tako veliko prej doživelo demografski prehod, ki ga je spremljalo staranje prebivalstva.

Za Dravsko banovino sicer nimamo podatkov o na-

⁴⁹ V popisu iz leta 1937 kategoriji stalno in od rojstva.

⁵⁰ Drago Potočnik, Statistični dodatek. V: Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana, 1939, str. 544–545.

Graf 6. Družinski stan Judov iz Dravske banovine leta 1937

Vir: AS 68, fasc. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

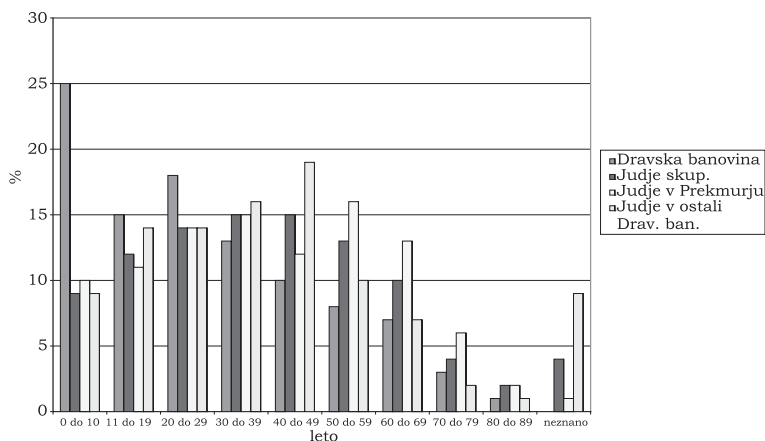
ravnem prirastku judovskega prebivalstva, toda neka-
teri drugi podatki jasno kažejo na tudi tukaj prisoten
demografski prehod. Glede na znane podatke iz popisa
Judov, je namreč leta 1937 komaj petina Judov še ve-
dno živela pri starših in so jih zato obravnavali kot mla-
doletne. Le malo več jih je bilo takrat samskih. Skoraj

Tabela 11. Starostna struktura judovskega prebivalstva
v Dravski banovini leta 1937 v primerjavi s celotnim
prebivalstvom leta 1931

leta	Prekmurje	ostala Drav. ban.	skupaj
0 do 10	41	31	72
11 do 19	45	51	96
20 do 29	58	52	110
30 do 39	63	57	120
40 do 49	51	67	118
50 do 59	65	36	101
60 do 69	56	24	80
70 do 79	24	9	33
80 do 89	10	3	13
neznano	4	31	35
skupaj	417	361	778

Vir: AS, 68, fasc. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

Graf 7. Starostna struktura judovskega prebivalstva v Dravski banovini leta 1937 v primerjavi s celotnim prebivalstvom leta 1931 v %

Vir: AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

polovica jih je bila poročenih, kar 8% pa je bilo vdov in vdovcev.

Še bolj zgovorni so podatki o starostni strukturi judovskega prebivalstva iz leta 1937, ki so prikazani v spodnji Tabeli 11.

Te podatke lahko namreč primerjamo s podatki o starostni strukturi celotnega prebivalstva Dravske banovine iz leta 1931, ki so v spodnjem Grafu 7 prikazani v odstotkih. Iz teh podatkov je jasno razvidno, da je bilo med Judi v primerjavi z večinskim prebivalstvom zelo malo otrok do 10 leta starosti, nekoliko manj pa je bilo tudi otrok in mladine do 19. leta ter mlajših oseb do 30. leta. Šele po tem letu se je starostna struktura prebivalstva obrnila v korist Judov.

Razvoj judovskega prebivalstva bi verjetno tudi v naslednjih desetletjih šel po načrtani poti zmanjševanja števila Judov v Prekmurju ter sorazmerne krepitve judovske skupnosti v osrednji Sloveniji, ki pa je bila v primerjavi z razvojem večinskega prebivalstva zdaleč premajhna, da bi omogočila nastanek pomembnega judovskega središča. Šele ko si tudi večinsko prebivalstvo doseglo višjo stopnjo urbanizacije in bi se v stopnji

demografske modernizacije približalo domači judovski skupnosti, bi se slednja začela razvijati skladno s splošnim razvojem, a le ta trend dogodkov kmalu pretrgala druga svetovna. Med holokavstom je bila dokončno izbrisana velika večina prekmurskih Judov, Judje iz ostale Slovenije pa so si kot begunci in izgnanci bolj ali manj uspešno poskušali rešiti golo življenje. Nekaj jih je bilo ubitih, večina pa se po vojni ni več vrnila v Slovenijo oziroma jo je kmalu spet zapustila.